KAHİRE'DEKİ OSMANLI DÖNEMİ ESERLERİNDE TÜRKÇE MANZUM KİTABELER

Dr. Mehmet AKKUŞ

1517 yılında Osmanlı hakimiyetine giren Mısır'ın, imparatorluğun en önemli vilayetlerinden biri olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Asırlarca İstanbul'dan tayin edilen valiler tarafından idare edilen Kahire, Nil vadisinde bulunması sebebiyle zirai bakımdan büyük önem arzetmekle beraber, daha Hz. Ömer zamanında İslam topraklarına katılmış olduğu için de kökleri çok eskilere dayanan kültür ve sanat merkezi durumundadır.

Kahire, asırlar boyunca çeşitli zaman dilimlerinde burada kurulan İslam devletlerinin başkenti olmuştur. Tolunoğulları /868-905), İhşidoğulları (935-969), Fatımîler (969-1171), Eyyûbîler (1171-1250) ve Memluklar (1250-1517), Osmanlı hakimiyetinden önce burada kurulan devletlerdir. Bu bakımdan Mısır - bilhassa Kahire- Amr b. As'dan günümüze kadar geçen asırlar boyunca, gelmiş geçmiş birçok medeniyetin beşiği olmuştur.

Türkler, Yavuz Sultan Selim'in 1517'de tayin ettiği ilk Vali Hayır Bey'den (1517-1522) itibaren 1952 yılında kadar[1] 155 Türk asıllı valinin görev yaptığı Kahire'de, birçok cami, medrese, tekke, hankah, saray, han, hamam, sebil, su kanalı vs. gibi eser bırakmışlardır. Bu eserlerden her biri Osmanlı Türkünün Kuzey Afrika'ya götürmüş olduğu medeniyetin ve imar faaliyetlerinin ayrı ayrı işaret taşları durumundadır. Uzun süren bu zaman dilimi üzerinde dikkatle durulup incelemeler yapıldığında, edebiyattan mimariye kadar daha birçok eser tespit edilecektir.

Biz bu mütevazi çalışmamızla, 1987'de bir yıl müddetle görevli bulunduğumuz sırada, sadece Kahire'deki Osmanlı dönemi eserlerinde görülen manzum Türkçe kitabeleri tespit etmiş bulunuyoruz. Bu çalışmamızda sadece mimari eserler hakkında bir fikir vermekle kalınmamış, buna paralel olarak bilhassa 19. asırda Kahire'de yaşamış Türk şairleri ve bunların şiirlerine dair de bilgi verilmiştir.

Çalışmamız, adı geçen döneme ait bazı cami, sebil, saray, kale ve hanların inşa ve tamir kitabeleriyle, bazı önemli şahsiyetlerin mezartaşlarındaki manzum kitabeleri ihtiva etmektedir. Kahire'deki Türkçe kitabelere dair ülkemizde yapılan ilk çalışma olması bakımından, bunun yeterli ve her yönüyle mükemmel olduğu iddiasında değiliz.[2] Ancak, bundan sonra bu alanda yapılacak çalışmalara ışık tutacağını ümit etmekteyiz.

Metni üzerinde durduğumuz kitabelerdeki manzumelerde başlıca şu şairlerin adları geçmektedir: Aynî[3], Ayşe İsmet

1. Mısır'daki tarih kitaplarında 1517-1952 dönemi üç ayrı dönem olarak gösterilmektedir. Yavuz Sultan Selim'in Kahire'ye girişinden, Fransızların Mısır'ı işgaline kadar geçen dönem (1517-1797); Fransız işgali altındaki Mısır (1797-1805); Mehmet Ali Paşa ve Sülalesi'nin idaresi altındaki dönem (1805-1952). Bu hususta geniş bilgi için bkz.: Muhammed Kemal es-Seyyid Muhammed, **Esmâu ve Müsemmeyâtu min Mısra'l-Kahire**, Kahire 1986, s. 501-516; Dr. Kemaleddin Samih, **el-İmâretü'l-İslâmiyye**, Kahire, 1987.

2. Kahire'deki Osmanlı dönemi eserlerindeki kitabelere dair Robert Mantran tarafından yapılan bir çalışma 1972'de yayınlanmıştır. (Bkz: "Inscriptions Turques Ou de L'epoque Turque Du Caire", **Annales ıslamologie**, Cairo 1972, C. XII, s. 211-232). Bu makalede bir çok okuma yanlışlıkları bulunmaktadır. Ayrıca bu döneme dair çok az kitabe ele alınmış, sadece Türkçe değil Arapça kitabelere de yer verilmiştir.

3. Bu **Aynî**'nin kim olduğuna dair kesin bilgi yok ise de, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İsmail Kamil Paşa'nın mezartaşında görülen "Ol şehîdin hâcesi Aynî didi tarihini" mısrasından, onun saraya yakın bir şair olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu kitabedeki 1822 tarihi dikkate alınırsa, 1766'da Antep'te doğan ve tarih

Hanım[4], Aziz[5], Azmî[6], Cevdet, Fatih, Hayret[7], Kâşif, Kâzım, Kâmil[8], Latif, Mestî, Nâilî[9], Nazif[10], Râkım, Rıza, Rifat, Rüşdi[11], Said, Sami[12], Şefik[13], Vecdi ve Zeki[14].

Yukarıda isimlerini kaydettiğimiz 24 şair, imparatorluğun muhtelif yerlerinden Kahire'ye vazife icabı gelmişler ve bilhassa Mehmet Ali Paşa'dan gördükleri ilgi üzerine hayatlarının bir kısmını burada geçirmişlerdir. Ayrıca, birçok şairin divanlarının, Kahire'de Mehmet Ali Paşa'nın kurdurduğu Bulak Matbaası'nda basılmış olması, şairlerin burada görmüş oldukları rağbetin bir başka delili durumundadır.[15]

Kahire'deki Türk eserleri hakkında derli toplu bir araştırma bulunmamakla beraber, Mısır Eski Eserler Genel Müdürlüğü'ndeki görevlilerden ve Kahire'deki çeşitli üniversite öğrencilerinden bazıları Osmanlı dönemi eserleri üzerinde çalışma yapmaktadırlar. Diğer taraftan, Mısır üniversitelerinin sanat tarihi bölümlerindeki öğretim elemanlarının bir kısmı da bu sahalarda incelemelerde bulunmaktadır. Nitekim 26 Eylül-1 Ekim 1987 tarihleri arasında Kahire'de yapılan uluslararası düzeydeki 8. Türk Sanatları Kongresi'nde Mısırlı akademisyenlerin sundukları tebliğlerin bazılarının konusu, bu ülkedeki Türk eserleri hakkındaydı.[16]

Kahire'deki Osmanlı dönemi eserlerindeki manzum kitabelerin dili genellikle Türkçe'dir. Ahalisinin çoğu Arap olmasına rağmen, yapılan eserlere Türkçe kitabelerin konulması, ahalinin dilinin Arapça olmasından kaynaklanabileceği gibi, Türkçe'nin okunup yazılır hale gelmesini istemelerinden de ileri gelebilir. Sultan I. Mahmud ve Sultan III. Mustafa'nın yaptırdıkları sebillerde Arapça kitabelerin tercih edilmesi ise, hayır eserleriyle Arap ahalinin kendilerine bağlılıklarını temin için olmalıdır. Sultan sebillerinden sadece, Sultan IV. Mehmed'in yaptırdığı sebilin kitabesi Türkçe'dir.

Bazı sebillerde ise hem Arapça, hem de Türkçe kitabe bulunmaktadır. Bunlara da, Şeyh Salih Sebili, Mustafa Fazıl Paşa Sebili ve Mehmet Ali Paşa adına ölümünden sonra yaptırılan sebilleri misal olarak gösterebiliriz.

Kahire'de Osmanlı döneminde bir çok cami inşa ve tamir edildiği halde, bunların kitabeleri Arapçadır. Bunun sebebi, cami kitabelerinde ayet ve hadislerin daha çok yer almasıdır. Bu dönemde yapılmış olan Süleyman Paşa Camii (1528), Şahin el-Halvetî (1538), Mahmudiye Camii (1568), Sinan Paşa Camii (1571), Melike Safiyye Camii (1610), Muhammed Ebu'z-Zeheb Camii ve külliyelerindeki kitabeler hep Arapça'dır.

Kitabeler, hat sanatımızın Mısır'daki durumunu göstermesi bakımından da son derece önemlidir. Genellikle sülüs ve ta'lik hatların kul-

düşürmedeki maharetiyle tanınan Aynî'nin bu olması muhtemeldir. (Bkz.: **Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler sözlüğü**, Komisyon, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ank. 1988, s. 57)

4. **Ayşe İsmet Hanım** (1840-1902), Kahire'de doğup büyümüş, Arapça, Türkçe divanları ve Farsça şiirleri bulunan; 19. asır Mısır ve Arap edebiyatında önemli yeri ve etkileri olduğu halde memleketimizde henüz tanınmamış bir Türk şairidir. Hayatı ve eserlerine dair geniş bilgi tarafımızdan hazırlanmaktadır.
5. Asıl adı Mehmet olan Aziz, Şehla-zade diye de tanınmıştır. Mısır, Tebriz ve Haleb'de kadılık yapmıştır. (Bkz: DEİS, s. 59).
6. Bu **Azmî**, bir kitabede kendisini, "Dâi-i dîrine-i Azmî, ya'ni Şeyhu'l-Mevlevî" şeklinde tanıtmaktadır. Bu ibare dikkate alınarak onun, Gelibolu Mevlevihanesi şeyhi İzzet Efendi'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu azmî olduğu düşünülebilir.
7. **Hayret**, Darende'de doğmuş olup, asıl adı Seyyid Mehmed'dir. Mehmet Ali Paşa'nın maiyyetinde divan katibi olarak çalışan Seyyid Mehmet'in, **Rıyâzu'l-Kütebâ ve Hıyâzu'l-Üdebâ** adlı bir eseri de bulunmaktadır. (Bkz: Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Haz: A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, İst. 1972, c. II, s. 151; DEİS, s. 200).
8. Kamil (Paşa)'nın asıl adı Yusuf'tur. Mısır'da hazine ve maiyyet katipliklerinde bulunmuş olup, Mehmet Ali Paşa'nın da damadıdır. İstanbul'a döndükten sonra sadrazam olarak görev yapmıştır. (Bkz: **Osmanlı Müellifleri**, c. II, s. 199-200; DEİS, s. 243.)
9. Bu Nâilî, Nâili-i Cedîd diye şöhret bulan Hoca Salih Efendi'dir. 1823'te Manastır'da doğmuştur. **Kenz-i Nasayıh** adlı bir eseri, Attar'ın **Pend-name**'sinin şerhi olup Kahire'de basılmıştır.
10. 1842'de vefat eden Nazîf'in asıl adı Ahmet'dir. Kahire'de miralay olarak çalışmıştır. **Câmi-i Müntehabât-ı Nazîf** adlı bir derlemesi vardır. (Bkz: DEİS. s. 325).
11. Rüşdî'nin de asıl adı Ahmet'dir. Mostarlı olup,. Defterdar ahmet Paşa'nın maiyyetinde Mısır'a gitmiştir. İstanbul'da Merkez Efendi Kabristanı'nda medfundur. (Bkz: **Osmanlı Müellifleri,** c. II, s. 304).
12. Asıl adı Abdurrahman olan Sâmî'nin doğum yeri Mora'nın Trapoliçe kasabasıdır. 1824'te gittiği Mısır'dan 1849 tarihinde ayrılmıştır. **Münşeât'ı** ve **Rumûzu'l-Hikem** adlı bir eseri vardır. (Bkz: **Osmanlı Müellifleri**, c. II, s. 361-362).
13. Mısır valilerinden I. Abbas Hilmi Paşa'nın katiplerinden olan Şefik'in asıl adı İbrahim'dir. Kasideleri ve tarih manzumeleriyle meşhur olmuştur. (Bkz: DEİS, s. 470)
14. Tarihleriyle tanınan Zekî'nin asıl adı Halil'dir. Mısır'da kadı olarak görev yapmıştır. Ölüm tarihi ihtilaflı olup 1650 veya 1703 olarak gösterilmektedir. (Bkz: DEİS, s. 548).
15. Bu matbaada basılmış Türkçe eserler için bkz: Nasrullah Mübeşşir et-Tırâzâ **Fihrisü'l-Matbûâti't - Türkiyye el-Osmaniyye**, c. I. II, el-Heyetü'l-Mısrıyye, Kahire 1982; Dr. Ebu'l-Fütuh Rıdvan, "Kâimetu bi-matbûâti Bulak min inşâihâ fî seneti 1821-ilâ 1842" **Târîhu Matbaati Bulak**, el-matbaatü'l-Emiriyye, Kâhire 1953, s. 446-479.
16. Bu tebliğlerden bazılarının isimleri şöyledir: Dr. Adil Şerif Allam, "Yarım Daire Şeklindeki Osmanlı Sebilleri"; Dr. Ali Mahmud süleyman, "Osmanlı Valisi Mesih Paşa Vakfı"; Muhammed Hamza İsmail, "Osmanlı Dönemi Kahire Mescidlerinde Mimari"...

lanıldığı kitabelerde, meşhur hattatlarımızın eserlerine de rastlamak mümkündür. Mesela, Ümmü Abbas Sebil ve mektebinin sülüsle yazılmış kitabesi Hattat Abdullah Zühdî'nin hattıdır.[17]

Bu çalışmamızda, Kahire'deki Osmanlı dönemine ait tespit ettiğimiz 7 cami, 21 sebil, muhtelif yapılara ait 11, mezartaşlarına ait 22 olmak üzere toplam 61 kitabenin manzumesi yer almaktadır. Bunlardan bir kısmının resimleri çalışmamızın sonunda sunulmuştur. Bu yapılardaki en eski kitabe 1066/1656 tarihiyle Ukbe b. Amir Camii'nin tamir kitabesidir. Sebillerdeki en eski tarih 1077/1666'dır. Kitabesi Türkçe olan son sebil ise, Mehmet Ali Paşa için 1286/1869'ta yaptırılan eserdir. Mezartaşlarında ise bu tarihler 1310/1892'e kadar çıkmaktadır.

Üç bölümden meydana gelen incelememizde, sırasıyla cami, sebil, çeşitli yapı ve mezartaşlarındaki Türkçe manzum kitabeler bulunmaktadır. Yapılardaki kitabelerden bazılarının çok yüksekte, bir kısmının toz ve çamurla kaplı olması veya önlerinde başka yapılar yer alması nedeniyle net ve okunaklı fotoğraflarını çekemedik. Bazı kitabeleri de basılı eserlerden alarak, çeşitli sebeplerle yıkıldıkları için bugün mevcut olmayan yapılar hakkında da bilgi vermek istedik. Manzumelerdeki bazı kelimeler, mermerlerdeki kırılma veya kitabenin bulunduğu yerin yüksekliği yüzünden okunamadı. Bu kabil yerlerde metin tamiri cihetine gidildi. Mümkün olmayan yerler ise boş bırakıldı. Kitabelerdeki tarih ifade eden mısralar orijinal şekliyle de yazılarak yanlarına miladi karşılıkları kaydedildi. Bütün bunlara ilave olarak, kitabenin bulunduğu eser ve banisi hakkında, kaynak da gösterilmek suretiyle bilgi verildi.

A. CAMİ KİTABELERİ

Kahire, daha İslam'ın ilk devirlerinde Hz. Ömer tarafından feth edildiğinden, asırlar süren tarih dilimi içerisinde sahip olduğu bir çok islam sanat eseri ihtiva etmektedir. Nitekim, Emeviler (661 - 750), Abbasiler (750 - 969), Tolunoğulları (868 - 905), ihşidiler (935-969), Fatımiler (969-1171), Eyyubiler (1171-1250), Memluklar (1250-1517) ve nihayet Osmanlılar (1517-1918) dönemlerine ait hala ayakta duran binlerce eser bulunmaktadır. Bu bakımdan Araplar arasında Kahire'ye " مدينة ألف مأذنة " "Bin minareli şehir" denilmektedir. Ayrıca bu kadar çeşitli devlet tarafından idare edilmiş olan Kahire, İslam sanatı bakımından da oldukça farklı sanat numuneleri ihtiva etmektedir

Kahire'deki bu kadar zengin sanat eserlerinde Türkler'in de önemli katkıları bulunmaktadır. Memluklar ve Osmanlılar dönemlerine ait yüzlerce Türk eserine, bilhassa şehrin eski yerleşim alanlarında sık sık rastlamak mümkündür. Sadece Osmanlı dönemine ait, bir çok cami, bu ülkede halen yayınlanmakta olan sanat tarihi kitaplarında çeşitli yönleriyle ele alınmaktadır. Bunlara arasında ismi sıkça geçen camilerden bazıları şunlardır: Emir Süleyman Camii (1528), Şahin Halveti Camii (1538), Mahmudiye Camii (1566), Sinan Paşa Camii (1571), Melike Safiyye Camii (1610), Muhammed Ebuzzeheb Camii (1761) ... v.s.[18]

İsimlerini zikr ettiğimiz bu camiler gibi daha bir çoklarının kitabesi Arapça olduğu için, biz sadece Osmanlı dönemine ait ve kitabesi Türkçe olan yedi camiyi konumuza dahil etmiş bulunuyoruz. Bunlardaki en eski tarihli kitabe Ukbe b. Amir Camii'ndeki 1066/1656; en yakını da 1291/1874 tarihidir ki Kadın Efendi Camii'ndedir.

1. UKBE B. AMİR CAMİİ

1 *Hâfızu'l-Mışr ol semiy-yi Seyyidi'l kevneyn kim*

Devlet-i dâreyn ile şâdân olup makbûl ola

2 *Pâdişâhın hem silahdârıydı hem dâmadıdır*

Hayr ile ihsânı layıkdır anın mebzûl ola

3 *Yapdı işbu Hazret-i Ukbe makâmın cümleten*

Cennet-i 'Adn'i mükâfat ide Hak me'mûl ola

4 *Yapdı câmi mekteb u havż u sebîl ey sakiya*

Şöyle tekmîl itdi kim biribirin medhûl ola

5 *Cümleniñ makbûlu bir hayrât vakf itmişdir ol*

Tâ kıyâmet anılup hayrâtını menkûl ola

---

17. Abdullah Zühdi (Ö. 1879), Hidiv İsmail Paşa ile görüştükten sonra, "Mısır Hattatı" olarak görevlendirilmiştir. (Bkz: İbnülemin M. Kemal İnal, **Son Hattatlar**, Devlet Kitapları, İst. 1970 (2. Baskı), s. 15-19.

18. Bu hususta her türlü bilgi için bkz: Dr. Suad Mahir Muhmmed, **Mesâcidu Mısr ve Evliyâuha's-Sâlihûn**, Kahire 1983, c. I-V; Dr. Kemaleddin Samih, **el-İmâretu'l-İslamiyye fi Mısr**, Kahire 1987; Ali Paşa Mubarek, **el-Hıtatu't-Tevfikıyye el-Cedide li Mısrı'l-Kahire**, Kahire 1980-1987, c. I-VI, **Dirâsât Âsâriyye İsâmiyye**, c. I-II, Kahire 1982.

6 Ḫâlıḳ u ḫalḳın yanında ḫayrı çoḳ maḳbûldur
Didiler itmâma târiḫ "ḫayruhu'l-maḳbûl" ola[19]

ديدلر اتمامه تاريخ خيره المقبول اوله

Ukbe b. Amir, Amr b. As'la birlikte Mısır fethine iştirak etmiş bir sahabidir. Bu zatın içinde medfun bulunduğu camiin bugünkü şekli, Mısır'da 1062/1652'den itibaren dört yıl valilik yapan Silahdar Ebunnasr Mehmet Efendi tarafından 1066/1656 yılında yapılmıştır. Cami, İmam Şafi Camii'nin güney tarafında yer almakta olup, Osmanlı tarzındaki minaresiyle dikkati çekmektedir. (Bkz: Dr. Suad Mahir Muhammed, **Mesâcidu Mısr ve Evliyâuha's-Sâlihûn** Kahire 1983, c. I,s. 84-87.)

2. RİBÂṬU'L-ÂŞÂR CAMİİ

1 Cenâb-ı Ḥażret-i Sultan Muḥammed-i Ġâzi
Vücûd-ı pâkini ḫayrâta mazhar itdi Ḫudâ

2 Derûn-ı pâkine ilhâm idüp Ḫudâ-ıyı Celîl
K'ide bu câmii resm-i ḳadîmi üzre binâ

3 Semiy-yi bânî-i Beytu'llah İbrahim (Ağa)
Ki mülk-i Mışr-ı adâletde vâlâdır ḥâlâ

4 Kemîne bendesi ol padişah-ı devrânın
Bu gûne bir eseri itdi nâmına ihyâ

5 Sürüp yüzün ḳadem-i semtine o Sultanın
N'ola şefâatına mazhar olsa rûz-ı cezâ

6 Du'â idüp didi itmâmına ***Zekî*** *târiḫin*
Yerinde câmi-i âli esas-ı bî-hemtâ

1074-1664 يرنده جامع عالى اساس بى همتا

3. MEHMET ALİ PAŞA CAMİİ *

1 Câmi-i birr ü iḥsân zât-ı mehâsin-ünvân
Şarf ider ḫayra nuḳûdın himemin an-be-an

2 Muktedâ-yı'uzemâ râtib-i baḥş-ı'ulemâ
Ab- rû -yı baḥr-ı mâ maṣdar-ı cûd u iḥsân

3 Ya'ni hem-nâm-ı benî dâveri râh-rev-i Ḥaydar
Delvet ü dîne olan ḫıdmeti memdûh-ı cihân

4 Hâricden ḫayrâtını ol idicek istiḫlâs
Laḳab-ı münteḫabı gayriye oldu şayan

5 Fikr ü endîşesini tahsil-i sevâb-ı dâreyn'
Olduğın eyledi bu nev-eseri ḫalka'ayân

6 "Men benâ" sırrına âgâh idüp anı Allah
Ḳıldı bu câmi-i pür nûrı rasih -i âbistan

7 Nice câmi göremez rû-yı zeminde mislini
Nice bin yıl daḫi devr eylese çerḫ-i gerdân

8 Deyr ü dîvarı ider Dâr-ı Behişti....
Şahn-ı pâkinde devr itmede bir nûr-ı ayan

9 Devr-i rûy-ı zemini .... ḫudud-sıfat
Vasfı kâbildir eğer mümkin ise vasf-ı Cinân

10 Her umûrunda muvaffaḳ ide bânîsini Ḥaḳ
Beş vaḳitde dü-menâında okundukça ezan

11 Ḥâme naḳş eyledi cevher gibi ***Kâmil*** *târihin*
Câmi-i feyż-i Muḥammed âli-yi âli-şân

1253/1837 جامع فيض محمد على عالى شان

Bu cami, Salahaddin-i Eyyûbî tarafından inşa ettirildiği halde daha sonraları yaptığı bir takım ilaveler yüzünden Mehmet Ali Paşa'nın adıyla anılan kalede yer almaktadır. Camiin inşası, Mehmet Ali Paşa tarafından 1246/1830 yılında başlatılmıştır. Ne yazık ki inşaat tamamlanmadan 1265/1848 yılında vefat edince, camiin sağ iç kısmında yapılan kabre

19. Burada tarih sadece, "ḫayruhu'l-maḳbül ola" kısmındadır.

* 1. beyit 1. mısra, 2. beyit 2. mısra, 4. beyit 1. mısralarında vezin bozukluğu; 8. ve 9. beyitlerde okunamayan kısımlar vardır.

defn edildi. Yarım kalan kısımlar ancak Hidiv İsmail zamanında 1280/1863 yılında tamamlanıp ibadete açılmıştır. Cami en son 1935'de I. Fuat tarafından restore edilmiş olup, Kahire'nin en yüksek yerinde zarif iki minaresiyle Osmanlı'nın burada yaptırmış olduğu en güzel mimari eserlerden biri olarak varlığını sürdürmektedir. (Bkz: Resim 1)

(Bilgi için bkz: Dr. Suad Mahir Muhammed, **A.g.e.**, c. V, s. 317-318.)

4. SİLAHDAR SÜLEYMAN AĞA CAMİİ

1 Mefḫar-i ehl-i himem ya'ni Süleyman Ağa
Ki odur kân-ı kerem ṣâhib-i'izz-i sermed

2 Sâbiḳan oldu silahdân Ḫidivv-i A'zam'ıñ
Şimdi da'vâtı ile itmede sa'y-ı bî -had

3 Yapdı nev-tarḫile bu câmi-i dil-cû es̱eri
Ṣarf-ı naḳdine himmet ile o ẕât-ı erşed

4 İtdi târiḫini imlâ dil-i erbâb-ı ḫulûs
Câmi feyż ile oldu bu vâlâ-ma'bed

1253/1839

جامع فیض ایله اولدی بو والا معبد

Kahire'de el-Muiz Li-dinillah (Emiru'l-Cüyuş) caddesinde bulunan Osmanlı sitilinde inşa edilmiş bir camidir. Mehmet Ali Paşa'nın silahdarı Süleyman Ağa tarafından 1253/ 1255/1837-39 yılları arasında yaptırılmıştır. Ayrıca camiin sokak tarafındaki duvarına bitişik, Türkçe kitabesi de bulunan güzel bir sebili (Bkz. 14 no'lu kitabe) yer almaktadır. Cami hakkında bilgi için bkz: Dr. Suad Mahir Muhammed, **A.g.e.**, c. V, s. 311-13.

5. ABBAS PAŞA CAMİİ

1 Câmi-i ḫayr u du'â
Lâmi'-i rû-yı riḍâ
Sâmi-i emr-i Ḫudâ
Kâmi-i mekr-i a'dâ

2 Ya'ni pür cûd u edeb
Âsaf-ı Nu'man meẕheb
Neşr-i ḫayrâta sebeb
Vâi-i Ümm-i dünyâ

3 Vireli mülküne fer
Dâver-i ferhunde-şer
Haylidir hayli es̱er
Eyledi li'llah inşâ

4 Dindi târiḫ-i seri
Ḫams-i mübarek cemi[20]
Yapdı bu mis̱li bedi'
Câmi-i 'Abbaş Paşa

1257/1841 یاپدی بو مثلی بدیع

جامع عباس پاشا

Atebe semtinde bulunan bu cami de Osmanlı tarzı minaresiyle dikkati çekmektedir. Önceleri Şeyh Derviş el-Aşmavi'nin tekkesi iken, onun vefatından sonra 1257/1841'de Abbas Paşa tarafından yerine bugünkü cami yaptırılmıştır. Camiin içinde el-Aşmavî ile birlikte bazı kabirler de yer almaktadır. (Bkz: Ali Paşa Mubarek, **el-Hıtatu't-Tevfikıyye li-Mısrı'l-Kahire**, 1983, c. III, s. 391.)

6. KADIN EFENDİ CAMİİ

1 'Ömr ü iclâlin firâvân eylesün
Ḥażret-i Ḳadın Efendi'nin Ḫudâ

2 Eyledi mesrûr Menyel ḫalḳını
Neyl-i cehdiyle o'işmet-intimâ

3 Câmi-i Dîrînesin tecdîd idüp
Rûḥ-ı Dîrîneyi ḳıldı pür-żiyâ

4 Maẓḫar-ı ecr ü mes̱ûbât ide Ḥaḳ
'Âlem itdikçe ḫulûs ile du'â

20. Camiin inşasının bitirildiği tarihin tesbit edilebilmesi için son beyitteki harflerin değerleri toplamına (5) rakamını ilave etmek gerekmektedir

5 İşbu ra'nâ beyt ile târiḫini
Nâilî itdüm muṣallîne edâ

6 Ümm-i İlhâmî-i firdevs-âşiyân
Kıldı bu nev-câmi'i li'llah binâ

ام الهامی فردوس آشیان
قلدی بو نو جامعی لله بنا

Bu cami, Mısır Valisi I. Abbas Hilmi (1848-1854)'nin oğlu İbrahim İlhami Paşa'nın hanımı tarafından 1874 yılında yaptırılmıştır. Daha önceleri bu camiin yerinde Şeyh Abdulaziz ed-Dirînî'nin mescidi bulunduğundan kaynaklarda "Mescidu Dîrînî" şeklinde geçmektedir. Camiin bugünkü durumu yapılırken, adı geçen şeyhin kabri de eserin içinde bırakılmıştır. (Bkz. Muhammed Kemal es-Seyyid Muhammed, **Esmâu ve Müsemmeyâtu min Mısra'l-Kahire**, Kahire 1986, s. 465).

Kahire Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin ve Nil nehrinin kenarında yer alan bu camiin kitabesinde hattatın İbrahim Makamî olduğu ve yazının 1292/1875 tarihinde hakk edildiği kaydedilmiştir.

7. ŞEYH SALİH CAMİİ *

1 Vâli-i vâlâ-menzilet ferman-revâ-yı memleket
Şâhib-nisâb-ı mekremet dâd-âver-i Dârâ-vekâr

2 Ol dâver-i pür-intibâh me'cûrdur bî-iştibâh
Takvasıla oldu güvah bu câmi-i âlî-menâr

3 Bu dergeh-i tehlildir âṣâr-ı İsmail'dir
Bundan merâm taḥsildir ecr ü ṣevabın bî-şümâr

4 Zat-ı şerîfin kibriya itdi bu mülke muktedâ
Gel kıl bu câmide ana ḫayr u du'âya ibtidâr

5 Şeyḫ Sâlih'e ḳıl iḫtiram bir ma'bed ile bir maḳam
Yapdı ki tâ-rûz-ı ḳıyâm ḳalsun cihanda yâdigâr

6 Bu câmi pür envârdır hem ma'a pür-züvvârdır
Bânîsine dergârdır feyż-i Cenâb-ı Kird-gâr

7 Ömrün ide efzûne hem-vara Ḫallâku'l-beşer
Oldukça iş bu nev-eṣer saṭḥ-ı zeminde payidâ.

8 .... mi cevre tam mürde nakş olsa sezâ
Bu ma'bed-i pâki binâ kıldı Ḫidivvi nâm-dâr.

بو معبد پاکی بنا قیلدی خدیو نامدار

Camiin yerinde Şeyh Salih Ebu Hadid el-Besyûmî'nin makamı bulunmaktaydı. Halk tarafından çok itibar gören bir makam olduğundan, Mısır Valisi Hidiv İsmail tarafından 1280/1863 tarihinde Osmanlı mimarisi tarzında bir cami yaptırılmıştır. (Bkz. Ali Paşa mubarek, **el-Hıtat**, c. III, s. 338-339). (Bkz: Resim 2)

B. SEBİL KİTABELERİ

Bu bölümde, Kahire'de tesbit ettiğimiz 16 sebile ait 21 adet Türkçe kitabe yer almaktadır. Ancak Kahire'de bulunan sebiller sadece bunlardan ibaret zannedilmemelidir. Nitekim Ali Paşa Mubarek, 18. asrın sonlarında 245 sebil olduğunu, 19. asrın sonlarında ise bu sayının 200 dolayına indiğini kaydetmektedir.[21] Bugün ise bu sayı daha da düşmüştür. Ayrıca mevcut sebiller de, sadece birer tarihi eser durumundadırlar. Bir kısmı da harab olmuş vaziyettedir. Hemen hemen hiçbiri asıl maksadına uygun olarak kullanılmamaktadır.

Kahire'deki sebillerin sayılarının gittikçe azalmasının sebeplerinden biri, 19. asrın sonlarında tramvay şebekesinn kurulması sırasındaki yıkımlardır. Mevcut sebillerin sularının akmaması da, Nil sularının düzenli bir şekilde şehre taksim edilmiş olmasındadır. Halkın susuzluğunu gidermek amacına matuf olarak yapılmış, mimari tarzı, hat ve kitabelerindeki manzumeleriyle birer sanat abidesi ve Türk Kültür ve sanatının Afrika'da şahitleri durumunda olan bu hayır eserlerinin bir çoğu ihmale uğramış, önlerine büfe v.s. yapılarak arka plana itilmiş durumdadırlar.

Halka hizmet ve sevap kazanmak amacıyla yapılan sebiller, kitabelerinden de anlaşılacağı gibi, peygamberimizin iki torunu Hz.Hasan ve Hüseyin'in ruhaniyetlerinden istimdat gayesi de taşımaktadır[22] Nitekim bu

21. Ali Paşa Mubarek, **el-Hıtat**, c. I, s. 243.
22. Kahire'de, Hz. Hüseyin'in adına yapılmış meşhur bir cami vardır. Bu camiin yanında bir de türbe bulunmaktadır. Halk tarafından en çok ziyaret edilen yer durumundaki bu mekanda, rivayete göre Hz. Hüseyin'in başının medfun olduğu kabul edilmektedir. Bu bakımdan, Mısır'ın her dönemindeki idarecileri bu camiye büyük önem vermişler ve çeşitli ilavlere yapılarak burayı mamur hale getimişlerdir. Sultan Abdülaziz'in talimatıyla Hidiv İsmail tarafından bir hayli masraf yapılmış ve bir de Osmanlı tarzı minare yaptırılmıştır. Ayrıca Osmanlı döneminde bu camide dini günlerde Türkçe mevlid okutulurdu. Bugün de hemen hemen her türlü dini merasimlerin yapıldığı yerdir. Bu camiin halk arasında çok büyük bir manevi değeri vardır. Nitekim çeşitli hayır faaliyetlerine başlarken, Hz. Hüseyin'in ruhuna dualar ederek şefaatini taleb ederler. (Bu husuta geniş bilgi için bkz: Dr. Suad Mahir Muhammed, **a.g.e.**, c. I, s. 355-381).

7. Beyit 1. mısra'nın vezni bozuk; 8. beyit 2. mısra tam okunamadı

hususi bazı beyitler şöyledir:

Kim Ḥasan rûḥ-ı Ḥüseyin 'in 'aşḳına mal bezl idüp

Oldu tevfîḳ-ı ilâhî kendüye bunlar binâ

-

Kerem zi-şân-evḳaf içre Muhammed Ketḫudâ

Bezl-i mâl ile Hüseyin rûhunu şâd eyledi

-

Eyledi icrâ-yı Kevser ehl-i beytin rûhuna

Ḥubb-ı sıbteyn ile şâd itdi revân-ı Ḥaydar-ı

-

Ümm-i Dünyâ'yı İmam 'aşḳına ḳıldı reyyân

Eyledi şâh-ı şehîdân içün ihsânını sebil

Bu beyitlerden anlaşılmaktadır ki, sebil ve hayır eseri yaptırmaktaki gayeler arasında , ehl-i beyt sevgisi ve bilhassa Kahire'deki Hz. Hüseyin adına yapılmış ve başının defn edildiği türbenin ruhaniyetidir.

Sebillerin asıl gayesi ise, herhangi bir karşılık beklemeden ahaliye su ikram etmek, bu vesileyle de sevaba nail olmaktır. Böyle bir hizmeti yapmakla sanki Nil nehrinin, çölün ortasından akıp giderken çorak toprakları sulayıp yeşillendirdiği gibi, sebil vasıtasıyla susuz insanların ihtiyacının giderilmesi aynı tutulmuştur. Nitekim bu anlamdaki bazı beyitler de şöyledir:

Bâiṡ oldu luṭf ile bu mevḳiin iḥyâsına

Sû-be-sû aṭşânı reyyân eyledi mânend-i Nil

-

Cârî ḳılup ḫayrâtını âb-ı zülâl-ı ṣâfını

Bilmez içen bir ṭasını gûyâ bir midir âb-ı Nil

-

Bezl eyleyüp sîm ü zerri akıtdı mâ-i Kevser'i

Şâd itdi rûḥ-ı Ḥaydar'ı dil-teşnesine virdi necât

-

Nûş idüp bây u gedâ suyun alup bî-teklif

Kimseye zerre ḳadar minnet olunmaz taḥmîl

Kahire'nin eski semtlerinde yoğunlaşan sebiller, Nil'den uzak insanlara zahmetsizce su temin etmelerini sağlamanın yanında bunları yaptıranların halk arasındaki itibarlarının artmasına da vesile olmaktır. Bu maksatla olmalı ki, birçok Ağa, Bey, Vali, hatta Sultan, kendi adlarına sebil inşa ettirerek, daha çok kişiye hitab edebilmek için kitabelerini Arapça yazdırmışlardır.

IV. Mehmed, III. Mustafa ve I. Mahmud tarafından yaptırılan sebiller, Osmanlı padişahlarının bu meyanda yaptırdığı eserlerdendir. Bunlardan sadece IV. Mehmet sebilinin kitabesi Türkçe olduğundan, burada sunacağız.

III. Mustafa Sebili, Seyyide Zeynep Camii'nin karşısında olup iki katlıdır.[23] Kitabesi Arapça olduğu için buraya almadık. Sebilin üst katı, bugün hayır müessesesi, alt katı da ardiye olarak kullanılmaktadır. Beş beyitten ibaret Arapça kitabesi, yarım daire şeklindeki sebilin alınlığında yer almaktadır. Buradaki, "Hayratu's-Sultan b. es-Sultan, es-Sultan Mustafa Han 1173" ifadesinden, eserin 1759 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Port Said Caddesi'nde bulunan I. Mahmud Sebili de yapı olarak III. Mustafa Sebili'ne benzemektedir. Ancak bu külliye, mescidi, mektep ve kütüphanesi, içindeki küçük bahçesiyle, İstanbul'daki benzer medreseleri andırmaktadır. Yıllarca Ezher Üniversitesi'nde okuyan Türk öğrencilerin ikametine ayrılmış bulunan bu külliye bugün başka maksatlarla kullanılmaktadır. Sebil ise, bu külliyenin köşesinde, sokakla caddenin kesiştiği yerde, yarım daire şeklindedir. 1164/1751'de yapılmış olan bu sebilin ondört beyitlik Arapça kitabesi bulunmaktadır.

Osmanlı döneminde yapılıp da kitabesi Arapça olan daha bir çok sebil vardır. Bunların dışında bir de, kitabeleri hem Arapça hem de Türkçe olanlarına rastlanır. Mesela: Şeyh Salih Sebili, Mustafa Fazıl Paşa Sebili, Mehmet Ali Paşa Sebili bunlardandır.

Kitabesi hangi dilden olursa olsun, Kahire'de bulunan bu sebiller üzerinde detaylı bir çalışma yoktur. Mısır'daki kongrelerde bazı sebiller hakkında sunulan tebliğler[24] ve yapılan yüksek lisans tezleri[25] ise yeterleri sayıda değildir. Daha önce sözünü ettiğimiz Robert Mantran'ın çalışmasında da sadece sekiz sebilin kitabeleri birtakım eksiklerle yayınlanmıştır.

23. Bkz. Resim 29.
24. Bu tebliğlerden bazılarının özeti için bkz.: **The 8 th International Congress Of Turkish art (Papers Summaries)**, Kahire 1987.
25. Mesela: Mısır Eski Eserler Genel Müdürlüğü'nün Berkuk Külliyesi'nde görevli Emanî Hanım, Silahdar Süleyman Ağa Sebili üzerinde; Muhammed Hüsameddin de, Osmanlı döneminde yapılan sebillerin mimari özellikleri üzerinde çalışmaktadır.

1. SULTAN IV. MEHMED SEBİLİ

1 Vaz' olundu sâkiyâ Sultan Muḥammed nâmına
Bir sebîl daḫi yapıldı sâkiyânıñ yanına

2 Nûş idüp âb-ı ṣafâ-baḫşından anıñ teşneler
Eylesünler çoḳ du'â ol pâdişâhın şânına

3 Çün tamâma ericek ḥâtif didi târîḫini:
Bu ṣevâb oldu revâ Sultan Muḥammed adına

1077/1666 بو ثواب اولدى روا سلطان محمد آدنه

Bu sebil, Eseru'n-nebi Mahallesi'nde, taceddin Muhammed b. Hanna tarafından yaptırılan **Rıbâtu'l-Asar** Külliyesi'ndedir.[26] Bu külliye, Hz. Peygamber'e ait bazı eşyaları muhfaza etmek amacıyla inşa edilmiştir. Mekanın kutsiyetine binaen Sultan IV. Mehmed de buraya bir sebil yaptırmıştır. Kitabe, Robert Mantran tarafından yayınlanmıştır.[27]

2. DÂRU'S-SA'ADE AĞASI ALİ AĞA SEBİLİ

1 Bi-ḥamdi'llah binâ-yı câ-yı enver
'Ali Ağa'ya olubdur müyesser

2 Şehinşâh-ı mu'aẓẓam ḥaznedârı
Bu rütbe ile buldu şöhret vaḳar

3 Ḥayât-ı câvidânı buldu tâcı
Sebil üzre hak itdi mektebi yer

4 Mürûr idüp içen âb-ı zülâlin
Didi Mevlâ ḳıla ecrini evfer

5 Muṣanna' ṣan'ata tahsîn ü târîḫ
Ma'âda ḫub binâ vü kese ezher

1084/1673 معاده خوب بنا و كسه ازهر

Sultan Haṣan Camii civarındaki Süyûf Caddesi'ndedir. Darussaade ağası Ali Ağa tarafından mektep ve sebil olarak yaptırılan bu bina, Mehmet Ali Paşa zamanında mühimmat deposu haline getirilmiştir. Aynı durum Hidiv İsmail zamanına kadar devam etmiştir. 1291/1874 yılında ise, sebilin üst katı, kız okulu haline dönüştürülmüştür.[28]

3. YUSUF AĞA SEBİLİ

1 Emr-i inşâ ile bu câ-yı ḳadîm
Oldu iḥyâ zehî maḥall-i aẓîm

2 Bir tarafda sebîliniñ el-ḥaḳ
Ḥulv u bârid suyu şifâ-yı saḳîm

3 Hem daḫi fevḳinda mekteb-i eṭfâl
Buldu ikrâm-ı tam ḫayr-ı yetîm

4 Dâr-ı Devlet-Ağa-yı Yusuf Ağa
Sa'd u'izzetde ẕâtı ola muḳîm

5 Bu vekâle binâsı itmâmını
' İsm-i bâline anıñ oldu vesim

6 Ḥüsn-i vaż 'ı ile aḳl mi'mârı
Yazdı târîhini binâya 'azîm[29]

1088/1677 بنايه عظيم

Babü'l-Vezir Caddesi'nde bulunmaktadır. Sebil ve mektep olarak kullanılmak üzere 1088/1677 yılında Yusuf Ağa tarafından yaptırılmıştır. (Bkz: Resim 3).

4. İBRAHİM ÇORBACI SEBİLİ

1 Mekteb-i ta'lîm-i Ḳur'an u sebîl
İtdi İbrahim Çorbacı binâ

---

26. Rıbatu'l-Asar hakkında geniş bilgi için bkz.: Dr. Suat Mahir Muhammed, A.g.e., c. ı, s. 413-416.
27. Robert Mantran, "Inscrıptıons Turques Ou De L'epoque Turque Du Caire", **Annales İslamologie**, Cairo 1972, c. XII,s. 214.
28. Bkz. Ali Paşa Mübarek, A.g.e., c. II, s. 161.
29. Beyitteki tarih, "binâya azîm" ibaresindedir.

2 Hânif-i İsâ didi târîhini

Mâ sebîlu'llah kevser 'ayn-ı mâ

1106/1694-95 ما سبيل الله كوثر عين ما

Bu sebilin yerini tesbit edemedik. kitabeyi yayınlayan Robert Mantran da sebilin yeri konusunda bilgi vermemiştir.[30]

5. BEŞİR AĞA SEBİLİ (1)

1 Hâliya Dâru's-sa'âde kim Beşir Ağa nişân

İtdi bu hayrâtı li'llah âleme kıldı şılâ

2 Kim Hasan rûh-ı Hüseyin'in 'aşkına mal bezl idüp

Oldu tevfîk-i ilâhî kendüye bunlar binâ

3 İtdi itmâm cümle şart ile sa'y u himmeti

Vekil 'Abdullah Ağa'ya olunur bunda senâ

4 'Ayn-ı zemzem didi ki târîh içün hay hemin

Didiler atşân hakkâ bu sebîl-i bî-riyâ

1130/1718 ديديلر عطشان حقا بو سبيل بى ريا

Bu sebil, Beştak Caddesi'nde olup, Darussaade ağası Beşir Ağa tarafından 1130/1718 tarihinde iki kat olarak inşa ettirilmiştir. alt katı sebil, üst katı ise mektep olarak kullanılmıştır. Ancak halen her iki amaç için de terk edilmiş durumdadır. Sebilin iki adet kitabesi bulunmakla beraber, nazımının kim olduğu belirtilmemiştir.[31]

6. BEŞİR AĞA SEBİLİ (2)

1 Beşir Ağa Darü's-sa'âde

Yessera'llâhü's-sa'âde

2 Yapdı bu sebîl ü mektebi

Kabul olundu meşrebi

3 Kodu bu fenâda bir eser

Şerhi ola aña mâ-i Kevser

4 İtmâmında denildi târîh

Oldu badu's-sa'd kevkeb-merrîh

1131/1718 اولدى باد السعد كوكب مريخ

7. MUHAMMED KETHUDA SEBİLİ

1 Menba'u'l-hayri'l-enâm ya'ni ol sâhib-atâ

Âsaf-ı Husrev u Dârâ'yı bünyâd eyledi

2 Kerem-zî-şân-ı evkâf içre Muhammed Kethudâ

Bezl-i mâl ile Hüseyin rûhunu şâd eyledi

3 'Aceb mi bu felek bir mustazal olsa oña

Mâyil-i hayrâta sa'y itmeyi mu'tâd eyledi

4.Tûl-ı ömr ile mu'ammer ide Bârî-yi Hudâ

Niçe zelelde yatur insanı dil-şâd eyledi

5 Geldi hâtifden ana târîh-i zîbâ ***Hamdiyâ***

'Ayn-ı zemzemdir sebîliñ şevkı inşâd eyledi

عين زمزمدر سبيلك شوقي انشاد ايلدي

Babu'l-Vezir Caddesi'nde bulunmaktadır. Robert Mantran, bu sebil için, **"Fontaine de Habashi Kethuda"** diyerek[32] Habeşi Kethuda ismini öne çıkarmakta ise de, buna dair bir bilgi kitabede ve kaynaklarda yer almamaktadır. Ayrıca Mantran, bir çok yanlışlarla neşrettiği kitabenin tarihini 1137/1724 olarak göstermekteyse de, son mısraın sayı değerlerinden bu netice çıkarılamadı. (Bkz: Resim 4).

8. İBRAHİM AĞA SEBİLİ

1 Mazhar-ı lutf-ı ilâhi zübde-i erbâb-ı câh

Ol sütûde halk-ı hayr-endîş İbrahim Ağa

2 Sa'y u himmet kıldı teshîl-i rızâ-yı himemden

Böyle bir binâyı sebîl selsebîl itdi binâ

30. Robert Mantran, A.g.e., s. 218.
31. Hakkında bilgi için bkz. Ali Paşa Mübarek, A.g.e., c. III, s. 100
32. Robert Mantran, A.g.e., s. 219.

3 Âb-ı sâfiden içüp şarâb-ı keuser benzerin
Umarız ecrin muda'af ide mahşerde Hudâ

4 Nûş iden âb-ı zülâlinden didi târîhini
Böyle bir sebîle Cennet'den gelür su dâimâ
بويله بر سبيله جنتدن كلور صو دائما

Sebil, Aksungur en-Nâsırî'nin 728/ 1327'de yaptırmış olduğu camiin kenarındadır. Bu camiye nazır seçilmesinden sonra İbrahim Ağa sebili inşa ettirmiştir.[33]

9. TOSUN PAŞA SEBİLİ (1)

1 Vâli-yi Vâlâ-yı Mısr itdi binâ
Bunda bir a'lâ sebîl-i bî-'adîl

2 Âb-rû-y efzâsı ġâyet hoşg-vâr
'Aynı yâ tesnîmdir ya selsebil

*3 **Hayret** inşâ eyledi târihini*
Eşribu'l-atşâna min mâi's-sebil
1236/1821 اشربوا العطشان من ماء السبيل

Ahmet Tosun Paşa, Mehmet Ali Paşa'nın Hicaz Seferi'ne iştirak eden oğludur. Bu savaştan zaferle dönen Tosun Paşa, Nil kıyısında meşhur bir şehir olan Reşid'de dinlenirken tağuna yakalanmış ve yirmi yaşındayken 1231/1816 yılında vefat etmiştir. Oğlunun genç yaşta vefatına çok üzülen Mehmet Ali Paşa, onun hatırasına bu sebili yaptırmıştır. Kahire'nin, Osmanlı zamanında yapılmış en büyük sebillerinden biri olup, üst katı çocukların eğitmi amacıyla mektep olarak düşünülmüştür.[34]

Kahire'nin en çok tarihi eseri sahip el-Muiz Li-dinillah Caddesi'nde bulunan sebilin üç ayrı kitabesi vardır. Halen terk edilmiş vaziyettedir. Önüne, küçük büfeler de inşa edildiğinden sebilin güzel görünümü gizlenmiştir. (Bkz: Resim 5, 6).

10. TOSUN PAŞA SEBİLİ (2)

1 Vâli-i Mısr-ı Muhammed Ali Paşâ-yı Celîl
Neyl-i lutf u keremin eyledi atşâna sebîl

2 Yâd idüp hayr ile mahdûmu Tosun Paşa'yı
Rûhuna celb-i du'â eyledi bâ-zikr-i cemîl

3 Ecrini rûhuna meşrût idüp ol niyyet ile
Bir sebîl itdi binâ kıldı anın içün sebîl

4 Âb-ı can-perveri itdikçe ataşı reyyân
Yazılur haşre kadar defterine ecr-i cezîl

5 Cevher-i âb ile gencînesi oldu memlû
Himmeti illet-i ġâiyyesini itdi teshil

6 Bir sebîl oldu ki dünyâda nazîri nâ-yâb
Belki Cennet'de olur çeşme-i nesîme 'adîl

7 Renc ile olunur lutf-ı mizâcı tercih
Selsebile kılınur ta'm-ı lezîzi temsil

8 Tâs-ı sîmini ide mâh-ı nû-yı reşk-âver
Âb-ı şîrini ider çeşme-i memheri tecmîl

9 Burc-ı âbı gibi etrâfı kevâkible dolu
Rûz u şeb ehl-i rasad anları eyler ta'dil

10 Delv-i sîmîni ġurubunda olur mâhî bedel
Câm-ı zerrîni tulû'unda olur mihre mesîl

11 Katreden bahra ider ehl-i nazar istidlâl
Zerreden mihre çeker nûr-ı basiretle delil

12 İşte bu menheli ol dâver-i dâd-ârânın
Vüs'at-ı lücce-i eltâfına burhân-ı celîl

13 Meşreb-i sâfi gibi menhel-i ġıdası üzre
Çevrinüp itmededir halk nasîbini tahsil

*14 Hıssa-i **"Nahnü kasamnâ"**[35] da bu da dahildir*
Rızk maksûm olunur ehline böylece tavsîl

33. Bkz. Ali Paşa Mubarek **A.g.e.**, c. II, s. 284.
34. Bkz. Ali Paşa Mübarek, **A.g.e.**, C. II, s. 121-122
35. Zuhruf Suresi, 32 ayeti kasdedilmektedir.

15 Nûş ider bây u gedâ suyun alup bî-teklif
Kimseye zerre kadar minnet olunmaz tahmîl

16 Mâ-i sâfi gibi bir nimet-i pâkize mi var
Cümle eşyâya cihan içre odur rükn-i asîl

*17 **Hayretâ** harf-i mücevherle mısra'aynin[36]*
Her biri başkaca târihin olundu tertîl

18 Yabdı tevfik-i Hudâ birle sebîl-i âlî 1236/1821
Şâfi âb itdi Muhammed 'Ali Paşa tesbîl 1236/1281

يابدى توفيق خدا برله سبيل عالى
صافى آب ايتدى محمد على پاشا تسبيل

11. HALİL PAŞA SEBİLİ (1)

1 Vâli-i vâlâ-yı Mısr Âsaf-şiyem dürr-i evkâr
Âb-ı rû-yı mülk ü millet mefhar-ârâ-yı vulât

2 Nâm-daş-ı Fahr-i âlem zîver-i ism-i Ali
Câmi-i ismeyn-i eşref dâver-i Haydar sıfat

3 Nâm-ı nâmî-yi kirâmı feyzinin tesiridir
Kitmede zam'ânı mâ-i lutfı ile iktibat

4 Cûşiş-i neyl-i atâyâsıyile şâd olmada
Çar erkân-ı 'anâsır heft kişver u şeş-cihât

5 Cû-yı tab'ı itmede neşr-i zülâl-ı merhamet
Bahr-ı cûdı kılmada hayrâta her-dem iltifât

6 Gark-ı ihsânı iken halk âlem-i nâsutda
Kulzum-ı gufrâna da gavvâs ider ba'de'l-memât

7 Mîr-i mîrandan Halil Paşa habîb-i ekremi
Dâm-ı dünyâdan uçup 'ukbâya açdı çün kanat

8 Cânı içün fi-sebili'llah âb itdi sebil
Rûhunu gark-âb-ı rahmet itdi bu 'azb-i furat

9 Tâs-ı varın felek .... iken âbını *
Ki ateşin mihr ü mâh ile suyunu iktifât

10 Sûre-i Kevser'le istikbâl idüp dil-teşneyi
Çağlayup zevrakları dirler gel iç âb-ı hayât

11 Menba'-ı feyz-i atâyâ ide Hak dergâhını
Zemzem-i ihsânına müstağrak olsun kâinât

*12 **Sâmiya** atşâna sebil eylerim târih ile*
Gel gözüm 'ayn-ı Ali Paşa'dan al âb-ı hayat
1244/1828 گل گوزم عين على پاشادن آل آب حيات

12. ERZİNCANLI HASAN AĞA SEBİLİ

1 Mâyil-i hayr olduğı çün dâver-i dâvâr-ı Mısr
Olmadadır her işinde feyż-i Hakk'ın mazharı

2 Sû-be-sû âb-ı hayat ider her bendesini
İşte tercihim budur İskender'e yol daveri

3 Kapucubaşı Hasan Ağa-yı Erzingânî kim
Bendesi olmağ-ıla yapdı bu sebil-i hoş-teri

4 Eyledi icrâ-yı Kevser ehl-i beytin rûhuna
Hubb-ı sıbteyn ile şâd itdi revân-ı Haydar'ı

5 Kana kana iç suyun âb-ı hayât ise merâm
*.. ***

6 Defter-i a'mâline sebt ola ecr-i bî-hisâb
Yapdığıçün bu sebîl-i nev-esâs-ı enveri

7 Çünki seyr-âb itdi atşânı zülâl-ı rahmeti
Hod dahi yâ Rab içe dest-i Ali'den kevseri

8 Gün-be-gün müzdâd olup ömrü veli-yi ni'metin
Katre-i ihsânı reyyân eyleye her kişveri

---

36. Buradaki, "Harf-i mücevherle mısra'eynin" ifadesiyle, son beytin her iki mısraındaki noktalı harfler ayrı ayrı toplanıp hesap edildiğinde, sebilin inşa tarihi olan 1236/1821 elde edibileceği anlatılmak istenmiştir.

* Bu mısra tam okunamadı

** Bu mısra okunamadı

9 Reşha-pâş-ı kandolup târîhini yazdım Nazîf

Al Hasan Ağa sebîlinden iç 'ayn-ı sükkeri
1246/1830 ال حسن آغا سبيلندن ايچ عين سكرى

Bu sebil, Ahmed Mahir Caddesi'ndedir. Tamamı dokuz beyit olan bu kitabeyi Mantran üç beyit olarak vermektedir.[37] Bu hata, üç yüzü bulunan sebilin önüne zamanla büfe yapılmış olması nedeniyle, sadece bir tarafının meydanda kalmasından kaynaklanmaktadır. Mantran, arka da kalan kısımları farkedememiş olmalıdır. (Bkz: Resim 7,8)

Sebilin Erzicanlı Kapucubaşı Hasan Ağa tarafından yaptırıldığı üçüncü beyitten anlaşılır. Ayrıca tarih beytinden sonra, kitabenin hakkâkının Ebu'l-Kasım Geylanî olduğu - Farsça olarak şöyle belirtilmiştir: "Râkım-ı tarih-i in-sebil Ebu'l-kasım Şahid-i Gaylani.

13. HALİL PAŞA SEBİLİ (2)

1 Hidivv-i a'zam itdi âlemi seyr-âb-ı ihsâna

Yapıldı bu sebîl mânend-i Kevser irdi pâyâna

2 Sevâbın eyleyüp rûh-ı Halil Paşa'ya hem i'tâ

Niçe can virmesünler bende-gân ol zât-ı zî-şâna

*3 Bu bir mısra'la **Fâtih** arż u itmâm eyle târîhin*

Kılup cârî sebil çün fi sebili'llah atşâna 1246/
1830 قيلوب جارى سبيل چون في سبيل الله عطشانة

(Bkz: Resim 9, 10).

14.SİLAHDAR SÜLEYMAN AĞA SEBİLİ

1 Habbezâ bu cârî olmuş bu sebîl-i dil-güşâ

Eşrakat min meşrebi'l-ke'si envâr-ı celil(!)

2 Nûş iden bir kâsesin tesnîmi itmez 'aynına

Meşreb-i kâfurdur zira mizâc-ı zencebil

*3 "**Lezzeten li'ş-şâribin**"[38] hamr-i 'aselden müstebâr*

Âb-ı ahyâdır dimâğ-ı Mısr'a bu kevser celîl

4 Cennetü'l-Firdevs'e döndürmüş bu câ-yı -dil-keşi

Tahteha'l-enhâr kılmış menzilin mecrâ-yı Nil

5 Şâhibu'l-hayrât Silahdar Süleyman Ağa kim

Dâver-i İbrâhim Ağa ruhuna yapdı sebîl

6 Fî sebîli'llah idüp bu ahseni'l-hayrâta ses

Kerbelâ atşânı olup aşkına hayru'd-delîl

7 Katresi düşdükçe her bir kâsesi oldukça nûş

Lâ-yu'ad bulsun Cenâbu'l-Bârî'den ecr-i cezîl

8 Rûz-ı haşr oldukça yâ Rab Kevser-i Rıdvân ile

Ol kerîmü'z-zâtı kandır sende ey lutf-ı cemîl

*9Virsün **ecr-i gayr-i memnûn 39** Hazret-i Rabbi'l-enâm*

Bu sebilden nûş-ı cân itdikçe ebnâ-yı sebîl

10 Zühdî-zâde çıkdı bir dil-teşne târîhin didi

*Can-fezâdır bu sebîl "**fihâ tüsemmâ selsebîl**"*[40]
1253/1837 جانفزادر بو سبيل فيها تسمى سلسبيل

Süleyman Ağa, Mehmet Ali Paşa'nın yanında yetişmiş ve bir çok görevlerde bulunmuştur. Önceleri Çuhadar iken, daha sonra Paşanın Silahdar'ı oldu. Babu'l-Fütuh'daki cami, mektep ve bu sebilden ibaret külliye, onun yaptırdığı hayır eserlerindendir.[41]

15. TOSUN PAŞA SEBİLİ (3)

1 Ol Hidivv-i Cem-haşem deryâ-himem bahr-ı kerem

Ya'ni her akvâli her ef'ali ayn-ı vâridât

2 Emr idüp bir nev-sebîl rûh-ı Tosun Paşa için

Buldı çün havż-ı cinân içre makâm-ı âliyât

37. Bkz: Ali Paşa Mübarek, **A.g.e.**, c. III, s. 205.
38. Nahl Suresi, 66 ayeti kasdedilmektedir.
39. Tin suresi, 6. ayeti kasdedilmektedir.
40. İnsan Suresi, 18. ayet.
41. Hayatı için bkz. Ali Paşa Mübarek, **A.g.e.**,c. V, s. 40-41.

*3 Düşdi **Fâtih** katre-veş târih dü-şakk hâmeden*

Akdırır çü hâsılı bir yüze mânend-i hayât

1254/1838 آقدیرر چو حاصلی بر یوزه مانند حیات

16. AHMET RIFAT PAŞA SEBİLİ (1)

1 Ser-çeşme-i cûd u kerem lutfile âlem muğtenem

Her vechile âli-himem zât-ı bende seyyid-sıfât

2 Mihr-i atâ-yı Kird-gâr pertev-nisâr-ı ruz-gâr

Bedr-i münîr-i şive-kâr ser-tâc-ı fahr-ı muhsinât

3 Hadika-i Zehrâ âdil cûdı derûn içün bahr-ı Nil

Yapdı bu mevzi'da sebîl akıtdı mâyî çün furat

4 Fikr eyleyüp 'ukbâsını terk eyledi dünyasını

Ma'mûr idüp me'vâsını gördü yok âlemde sebât

5 Bezl eyleyüp sîm ü zerri akıtdı mâ-i Kevser'i

Şâd itdi rûh-ı Haydar'ı dil-teşne virdi necât

6 Bâ-aşk-ı şâh-ı Kerbelâ icrâ idüp kurbunda mâ

*Atşâna gelsün... ....işte budur âb-ı hayât**

7 Bezğ-ı hümâ-veş bu sebîl iki yanında selsebil

Ceryân-ı mâ eyler delîl olmuş aña iki kanat

8 Hakkâ ki ihsân eyledi lutfın firâvân eyledi

'Atşânı reyyân eyledi akıtdı âbı her cihât

*9 **Rüşdî** didi târih-i tam oldu sebil ilkâ-yı tam*

Gel İmam'ın 'aşkına cânın bula dâyim hayat

1268/1852 گل امامك عشقنه جانك بوله دايم حيات

Bu sebil, 1879-1892 yılları arasında Mısır valisi Mehmet Tevfik'in amcası Ahmed Rıf'at Paşa'nın annesi için yaptırılmıştır. Hüseyin Camii'nin batı yönünde bulunan Han-ı Halili'nin giriş kısmında yer almaktadır. Kitabelerden de anlaşılacağı gibi sebil iki bölümden ibarettir. Üst katı ise mektep olarak inşa edilmiştir. Burada bulunan iki kitabeden birinin nazımı Rüşdî, diğerinin ise Nailî'dir. İkinci kitabe, **Türk Edebiyatı Dergisi**'nde hatalı bir şekilde yayınlanmıştır.[42]

17. AHMET RIF'AT PAŞA SEBİLİ (2)

1 Eser-i vâlide-i hazret-i Ahmed Paşa

Feyż-yâb eyledi bu mevkii mânend-i Nil

2 Menba'-ı cûd u kerem ebrah-ı 'işmet-pâk

Hilye-i sîreti ile ebraşına sabr-ı cemil

3 Ne sa'adet ki ziyâretile Rasûlü'l-mehâ

Eyledi haccın edâ âhirete oldu râhil

4 Şîve-kâr-ı du-cihan olsa sezâ-var nâmı

Öyle pâkize-sıfat sâhibe-i necl-i nebîl

5 Su-be-su olmada cârî hasenâtı halka

Şübhesiz eyledi Hak nâyile-i ecr-i cezîl

6 Çeşme-sâı-ı hesti buldu yoluyla suyunu

Bir seb îl eyledi bünyad ki bî-misl ü bî-adîl

7 Ümm-i Dünyâ yı eytâm aşkına kıldı reyyân

Eyledi şâh-ı şehîdan içün ihsânın sebîl

8 Ser-be-ser teşneleri eyledi seyr-âb-ı atâ

Ğarka-i rahmet ide Hazret-i Mevlâ 'yı Celîl

*9 **Nâilî** eyledi târihini hâmem işrâb*

Virdi atşâna safâ su gibi icrâ -yı sebîl

ویردی عطشانه صفا صو گبی اجرای سبیل

1269/1853

42. Bkz: Osman Nuri Özpekel, "Kahire'de Naili-i Cedid'in Bir kitabesi", **Türk Edebiyatı Dergisi**, Temmuz 1989, Sayı 189, s. 61.

* Bu mısra tam okunamadı.

18. MUSTAFA FAZIL PAŞA SEBİLİ

1 Eser-i vâlide-i mâcidedendir bu sebîl
Du-cihanda ola Yâ Rab sebeb-i ecr-i cezîl

2 Habbezâ vâlide-i hayrdır kim asla
Olamaz zât-ı mu'allâsına dünyada mesîl

3 Hayr u ihsân u taṣaddukda o ehl-i iffet
Dem-be-dem eylemede mâ-melekin hep tesbîl

4 Evvelâ câmi-i zîbâyı tamam eyleyerek
Der-akab câ -yı sebîli dahi kıldı teşkîl

5 Hüsn-i niyyetle muvaffak olarak hayrâtına
Bâreka'llah anı da eyledi el'ân tekmîl

6 Paşa ferzend-i hümâ kadri ile âfâka
A'ni düstûr-ı ulâ bahr-ı atâ zât-ı celîl

7 Muṣtafâ Fâżıl o paşâ -yı felek mertebe kim
Ebr-i ihsânı ider âlemi her-dem tesbîl

8 Lutf u ihsânına söz yok ki cihan leyl ü nehar
Asitân-ı der- i iclâlini eyler takbîl

9 Asl u nesli ile dâim ola döndükçe felek
İdeler sâyelerin bây u gedâ zıll-ı zalîl

*10 **Kâmilâ** hatm-i du'âdır bu mücevher tarihin*
Ba'is -i ecr ü necât ola ilâhî şu sebîl 1280/1863 باعث اجر و نجات اوله الهى شو سبيل

Mustafa Fazıl Paşa'nın annesi Ülfet Hanım tarafından 1280/1863'te Beştak Caddesi'ndeki camiin karşısında yaptırılmıştır.[43] (Bkz: Resim 11)

19. ŞEYH SALİH SEBİLİ

1 Nâm-ı Hidivv-i a'zama ni'me'l-eserdir bu sebîl
Her fi'lini makrûn ide tevfikânı Rabb-i Celîl

*2 ....**
Tab'ında hep mükemmeldir habîb-i sun'-ı cemîl

3 Bir hayr içün Allah'dan hâfız aña Allah'dır
Maksûdu vechu'llahdır dünyâda zıll-ı zalîl

4 Şıdk u hulûṣ-ı bâl ile sa'y-ı sa'âdet a'mâl ile
Şarf u cûd u mâl ile âmâlinden ecr-i cezîl

5 Ab-ı hayât -ı rahmeti ihyâ iden her milleti
Hakk'a hulûs-ı niyyeti lâ-şek ider ömrün tavîl

6 Dünyâ vü 'ukbâsına hayr olan her mes'âsına
Hayr-ı lâ-tuhṣâsına âsârını kıldı delîl

7 Ez-cümle Şeyh Sâlih'e şu câmi-i bünyan seni
İnşâ idince eyledi bu hana tasmim sebîl

8 Nâil olup âmâline revnak virüp ümmîdine
*Seyr eyle çâr erkânını .... Cennet-misil **

9 Cârî kılup hayrâtını âb-ı zülâl-ı ṣâfını
Bilmez içen bir tasını gûya bir midir âb-ı Nil

10 Hak âb-ı leziz-i hoş-gûsunda az kılmışdır akrân
Cârî ola leyl ü nehâr hayrâtı bade ceylin cil

*11 Cevherile zeyn itseler **Kâmilâ** ser-târihin*
Yapdı Hidivv-i muhterem âfâka nâdîde sebîl 1284/1867 يابدى خديو محترم آفاقه ناديده سبيل

Lazoğlu Meydanı'ndaki Şeyh Salih Camii karşısında bulunan bu sebil, Hidiv İsmail tarafından 1284/1867 yılında yaptırılmıştır.[44] Diğer sebillerde olduğu gibi burada da ikinci kat mektep vazifesi görmüştür. Sebil halen bakımlı olup, suyu da akmaktadır. (Bkz: Resim 12,13)

43. Bkz. ali Paşa Mübarek, **A.g.e.**, c. III, s. 91.
44. Ali Paşa Mübarek, **A.g.e.**, c. III, s. 338.
* Bu mısra okunamadı.

20. ÜMMÜ ABBAS PAŞA SEBİLİ

*1 Hażret-i Abbas Paşa-yı esbaḳın .... **
Rûḥ-ı pâki oldu bî-şek maẓhar-ı ecr-i cezîl

2 Mâder-i ışmet-medârı ol mu'allâ gevherin
Eyledi bir nev-eser bünyâd bî-miṡl ü ʿadîl

3 Bâ'iṡ oldu luṭf ile bu mevki'in iḥyâsına
Sû-be-sû atşânı reyyân eyledi mânend-i Nil

*4 Ḥalḳa işrâb eyledim tariḫ-i tâmın **Nâilî***
Birrile icrâ ḳılındı ḥasbeten li'llah sebil
1284/1867 بر ايله اجرا قلندى حسبة لله سبيل

Ümmü Abbas Sebili, Tolunoğlu Ahmet Camii yakınındaki Salibe Caddesi'ndedir. Mısır Valisi Abbas Hilmi I Paşa'nın (1848-1854) annesi tarafından 1284/1867 yılında yaptırılmıştır.[45] Mısır Eski Eserler Genel Müdürlüğü tarafından restore edildiğinden oldukça yeni görünmektedir. Sebilin arka planında bir de mekteb bulunmaktadır. Buna dair de bir kitabe vardır. Her iki kitabenin de hattatı, meşhur hattatlardan Abdullah Zühdi'ye[46] aittir. Bu bakımdan gerek sebilin, gerekse mektebin kitabesi ayrıca sanat bakımından da önem arz etmektedir. (Bkz: Resim 11, 12).

21. MEHMET ALİ PAŞA SEBİLİ

1 Dâver-i Mıṣr Muḥammed Ali Paşa ki anıñ
Âb-ı Kevṡer ile ṣâkîsi ola ḥûr-ı cemîl

2 İsmi tecellîde Muḥammed ʿAli Paşa'dır anıñ
Eyledi vâlîdesi anlar için ḥayr-ı cezîl

3 Ḳıldı ervâḥ-ı Muḥammed Ali Paşa'ları ṣâd
İde her ḥayrını maḳbûl heman Rabb-ı Cemîl

4 Çünki her bâr ider o ḥayr-ı cemîli icrâ
Luṭf-ı Yezdân ile âlemde bula 'ömr-i ṭavîl

5 Bu sebîli de binâ eyledi ol kân-ı kerem
Himmet-i kâmîlesi kıldı ṡevâbı taḥṣîl

6 Leẕẕet-i nehr-i Behişti bulıcak âbîz için
Ḳıldı ma'lum ki Cennet'de imiş menba'-ı Nil

7 Dûr idüp bâd-ı kederden gül-i ẕâtını Mevlâ
Böyle ḥayretleri kılsun çün kerem ile tekmil

*8 **Mestiyâ** târîḫini naẓm idelim miṡl-i güher*
İtdi zîbâ-yı cihan ḥayr u binâ ḳıldı sebil
1286/1869 ايتدى زيباى جهان خير و دنيا قلدى سبيل

Cumhuriyet Caddesi'yle Ramses Meydanı'nın kesiştiği yerde bulunmaktadır. Mehmet Ali Paşa'nın annesi için 1286/1869'da yaptırılmıştır.

C. ÇEŞİTLİ YAPILARDAKİ KİTABELER

Mısır'ın Osmanlıların eline geçmesinden sonra, buradaki imar faaliyetlerinin de hemen başladığını görmekteyiz. Cami ve sebilleri dışında, saray, han, defterhane ve su kanallarının inşa edildiği; Salahaddin-i Eyyûbî Kalesi'nin yıkılmaya yüz tutan kısımlarının tamir edildiği bir vakıadır. Ayrıca Nil sularının taşmasını kontrol ve takip etmek amacıyla **Mikyasu'n-Nil** yapılmıştır. Yine Nil'in daha önceleri bir kolu durumunda bulunan **Halıcu'l-Mısrî** üzerinde yirmiye yakın köprü kurulmuş, ancak bunlar, tramvay inşa edilmek maksadıyla adı geçen halicin kapatılıp doldurulmasıyla yok olup gitmişlerdir.

Osmanlı döneminde Kahire'de yapılan en önemli eserlerden biri de **el-Kanatîru'l-Hayriyye**'dir. "Hayır köprüleri" demek olan bu yapılar, Kahire'nin kuzeyinde şehrin dışında kurulmuştur. Mehmet Ali Paşa tarafından 23 Rebiul-Ahir 1273/1848'de temeli atılan eser, ancak onun ölümünden sonra Mehmet Said Paşa zamanında (1854-1863) hizmete açılmıştır.[47] Kahire'nin dışında tek kol halinde akıp gitmekte olan Nil sularının önüne, üzeri aynı zamanda köprü vazfesi gören setler yapılarak, dört beş kola ayrılmış, böylece ara-

---

45. Ali Paşa Mübarek **A.g.e.**, c. II, s. 315.
46. Abdullah Zühdi'nin hayatı için bkz. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, **Son Hattatlar**, devlet Kitapları, İst. 1970 (2. baskı), s. 15-19.
47. Abdurrahman er-Rafii, **Asru Muhammed Ali**, Kahire 1951 (3. baskı) s. 580-81.

* Bu mısra tam okunamadı

zinin çok geniş bir bölümünün daha sulanması sağlanmıştır. Bu eseriyle Mehmet Ali Paşa ve onun soyundan gelen diğer valiler halk arasında çok büyük bir sevgi kazanmışlardır.

Ne yazık ki, bu eserlerden bir çoklarının kitabeleri bugün bulunmamaktadır. Biz burada, saydığımız çeşitli eserlere ait bazı kitabeleri kaydederek, bu meyanda yapılanlar hakkında kısa da olsa bir fikir vermek istiyoruz.

Kahire'deki müze ve sarayları gezerken her an bir Türkçe kitabeyle karşılaşmak mümkündür. Bu ister kendisi yıkıldığı halde kitabesi bulunan Abbas Paşa Sarayı olsun, ister Nil nehrinin ortasında bütün ihtişamıyla dimdik ayakta duran Menyel Sarayı'nın duvarını süsleyen çinilerin ortasında, her şeyin geçici olduğunu, sarayı yaptıranın gözleri önüne, "Bu da geçer ya hu" şeklinde yazılmış olsun.

1. İBRAHİM ÇAVUŞ KASRI

1 Sa'd ile bünyâd olundu bu mekân

Bukʻa-i gülzâr-ı Cennet'den nişân

2 ʻArş-ı Belkıs'a bedel kâşânedir

Misli nâdir fi'l-hakîka der-cihân

3 Gün gibi girdi sa'âdet burcuna

Bunda bir sâat cülûs iden heman

4 Arifâna mahfi sohbet meskeni

Câ -yı tenhâ çeşm-i nâdandan nihân

5 Küşe-i dâr-ı selâmetde mukîm ...

Mesned-i zevk ü safada kâm-ran

6 Zâtı âfât-ı hatâlardan masûn

Vân ola lutf-ı Hudâ'dan her zaman

7 Görmeye ʻâlemde endûh-ı elem

Dünye vü ʻukbâda olsun şâdumân

8 Dilerim Yâ Rab bu kasrın şâhibi

Hacı İbrahim Çavuş Mustahfazân

9 Dört hurûf ile didim tarihini

Ġayn u kâf nûn u dâl engüşte dân 1154/1741

غين و قاف نون و دآل أنكشته دآن

Bu sarayın nerede bulunduğunu tesbit edemedik. Kitabesinin Kahire İslam Eserleri Müzesi'nde bulunması, eserin yıkılmış olabileceğini göstermektedir. Kitabe, her birinde üçer beyit bulunan üç mermer levha üzerindedir. Son beyitteki, (Gayn), (Kaf), (Nûn) ve (dal) harflerinin sayı değeri olan 1154/1741, kasrın yapıldığı tarihi göstermektedir.

2. BULAK MATBAASI

1 Hâlen Hidivv-i Mısr Muhammed Ali vezir

Ol nâm-dâr-ı devlet ü din sahibü'l-minah

2 Âsâr-ı bî-hisâbına hatm eyledi dahi

Yapdırdı iş bu matba'ayı böyle pür-ferah

3 Hâtif ***Sa'id****'e söyledi t ârih-i tâmını*

Dâru't-tıbâadır itdin masdar-ı esah 1235/1820

دار الطباعه در ايتدك مصدر أصح

Bu kitabe, Mehmet Ali Paşa tarafından, 1819'da Kahire'de kurulan Bulak Matbaası'nın açılışı münasebetiyle iç avlusundaki bir kapı üzerine konmuştur. Daha sonraları bu matbaanın yerine bugünkü Daru'l-Kütübi'l-Mısrıyye inşa edildiğinden, kitabeyi yerinde bulmak mümkün olamamıştır. Kitabe ve Bulak Matbaası ile ilgili bilgi için bkz. Dr. İbrahim Abduh, **Tarihu'l-Vakai'ı'l-Mısrıyye**, Kahire 1983 (3. baskı), s. 26-30.

3. SİLAHDAR SÜLEYMAN AĞA HAN

Sübhâna'llâhi ve bi-hamdihi

Sübhâna'llahi'l-azîm

1 Mecma'u'l-mecdi Süleyman Ağa

Ki odur hân-ı cedîde bânî

2 Sa'yini eyledi Mevlâ meşkûr

Kıldı itmâma muvaffak anı

*3 Ben de târihini yazdım **Hayret***

Yeni yapdırdı Silahdar Han'ı 1236/1821

یکی یاپدردی سلاحدار خانی

Bu han, Hânu Halîlî'nin içindedir. Silahdar Süleyman Ağa tarafından 1821'de yaptırılmıştır.

4.SA'DİYE KALESİ'NİN TEMEL KİTABESİ

"Kavalalı meşhur Mehmed Ali Sulbünden 1237 sene-i hicriyyesinde İskenderiye'de dünyaya gelüp yetmiş senesi Şevvalü'l-mükerreminde hıtta-i Ezire-i Mısr'a hükmü cari olan Muhammed sa'id, muhafaza-i Ümm-i Dünya içün işbu istihkamat-ı kaviyyeye 1271 senesi Cümada's-sani'nin 23. duşenbe günü ve mevlidünün 34. senesi, kendi yediyle vaz-ı esas etmiştir."

İsminden de anlaşılacağı gibi bu kitabe, kale inşaatı sırasında plaket halinde temele indirilmiştir. Biz bunu buraya almakla, Osmanlı döneminde yapılmış bulunan önemli yapıların temellerinin atılması sırasında bile Türkçe kitabelerin konulmasına dikkat çekmek istedik. Bu yapı ve kitabe hakkında bkz: Emin Sami Paşa, **Takvimü'n-Nil ve Asru abbas Paşa II ve Muhammed said Paşa**, Kahire 1936, c. I.

5. KAHİRE DEFTERHANESİ

1 Dâver-i Mısr Muhammed Ali Paşâ'-yı benâm

Ki anıñ şânına nüh-tâk-ı felek k âşâne

2 Ümm-i Dünyâ 'yı kef-i himmeti i'mâr itdi

Kalmadı ġayr-ı harâbat diğer virâne

3 Mısr defterleriniñ hıfzı içün yapdırdı

İşte bak böyle bedesten nâdire defterhane

4 Hâk-i dergâhı anıñ tekye ki ehl-i hüner

Şem'-ı ikbâline hurşîd ü kamer pervâne

5 'Ömr-i ikbâlini Hak eyleye efzûn ki odur

Sa'y iden devlet ü din uğurunda merdâne

*6 **Kâşifâ** sen hele fikr itmede bul târîhini*

*Yüz suyın dökdü kalem söyledi: **Defterhâne***
1240/1824-25

Kahire'de, Mehmet Ali Kalesi'nde bulunan Defterhane-Dâru'l-Mahfûzat önemli belgeler ihtiva eden bir mekan olarak yaptırılmıştır. Nitekim defterhane, "Malların tasarruf muamelelerinin yapıldığı ve kayıtlarının muhafaza edildiği yer hakkında kullanılır bir tabirdir. Araziye müteallık muameleler buradayapılır, tımar zeamet ve haslara müteallık kayıtlar da burada tutulurdu." şeklinde tarif edilmektedir.[48]

Mehmet Ali Paşa'nın yaptırdığı önemli yapılardan biridir. Bu Defterhane'de bulunan belgeler, Kahire'nin diğer resmi müesseselerindeki Osmanlı dönemi arşiv vesikaları, kalenin Daru'l-Mahfûzat bölümünde gayr-ı muntazam bir şekilde muhafaza edilmektedir.

6. MEHMET ALİ PAŞA'NIN KALEYİ TAMİR KİTABESİ

1 Hidivv-i hıtta-i ma'mûr-ı Ümm-i Dünyâ kim

Furû'-ı âhiri aktâra mihr-i âlem-tâb

2 Ne ġam gelür saf-ı a'lâya çün ki itmededir

Lisân-ı hançeri açıldı dîne redd-i cevab

3 Bu denlü kanġı-ı âsârı beyan idelüm

Cihanda buk'a-ı hayrı berûn-ı hadd-i hisâb

4 Kuruldu der-i zeminde bir tâk-ı vâlâ kim

Suvâr-ı resmini vaktinde görmedi Dârâb

5 Devâm-ı devlet ü ikbâline söz ola mı hiç

Ki ismi nâm-ı Muhammed Ali ki şöhret-yâb

6 Zehî vezîr-i himem pîşe-i saf-der-i Mahmûd

Ki her umûra ma'ni Müsebbibü'l-esbâb

48. Mehmet Zeki Pakalın, **osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, M.E.B. Devlet Kitapları, İst. 1983 (3. baskı), c. I, s. 419.

7 Bu yurdu eyledi tecdîd-i işâretle

Hışâr-ı kal'a-i Yûsuf ki olmuş idi harâb

*8 Ser-i işâret ile söyle **Kâşifâ** târihin*

Bu bâb--ı kal'a-i âlî yapıldı hayr-me'âb

1240/1824-25 بو باب قلعه عالى ياپيلدى خير مآب

Mehmet Ali Paşa'nın camisinin de bulunduğu kale, Salahaddin Eyyubi tarafından yaptırılmıştır. Zamanla harab olmaya yüz tutan bu kaleyi Mehmet Ali Paşa tamir ettirmiştir. Bu kitabe, Defterhane kitabesinin karşısında, kale girişinin sağındaki surda bulunmaktadır.

7. MEHMET ALİ PAŞA'NIN KALEYİ TAMİR KİTABESİ

1 Vâli-i Mısr Muhammed Ali Paşâ'-yı kerîm

Gelmedi 'âleme bir böyle Hidivv-i a'zam

2 Hak murâdın husûle getüre rûz u sâl

Hâtır-ı nâzikini kıla küşâde her dem

3 İşte ez cümle biri kal'a-i Mısr olmuş iken

Kendiçün 'azm-i remîm eyledi çü Bâğ-ı İrem

*4 Çıkdı bâ -avn-i Hudâ mısra-ı târihi **'Aziz***

Kal'a-i Mısr'ı temelden yeni yapdı muhkem

1242-1846 قلعه مصرى قلدن يكى ياپدى محكم

*1 Küşâd oldukça bâb... **

Kıla bânisin Mevlâ mübârek

2 Kapansun dîde-i bed-hâh-ı a'dâ

Be-hakk-ı Sûe-i Yâsin ü Tâhâ

Bu iki kitabe sur içindedir. İkincisi Mehmet Ali Paşa'nın sarayının giriş kapısının üzerindedir. Diğeri ise, harem kısmının kapısındadır.

8. MEHMET ALİ PAŞA SARAYI MEDHALİ

Mâ Şâ Allah

1 Dâver-i Mısr Muhammed Ali Paşa'-yı benâm

Ki cihân dergeh-i lutfunda bulur zinet tamam

2 Sâhib-i seyf u kalem Âsaf -ı pîrim efendim

ÂSuman pâye-i hem-sâye Hidivv-i pür-efham

3 Seyfde tefrika endâz gürûh-ı tuğyân

Kalemi ebr-i bahâr u gül-i gül-zâr-ı kirâm

4Yapdı bir tâze saray kerem-i erbâb-ı himem

*. .... bu babı ger olsa seza vü behram**

5 Kaşr-ı Cennet gibidir kaşr-ı müzeyyen ü masnû'

Görmedi mişlini hergiz felek-i ebr-i kâm

6 Bir ferah var ki derûnunda temâşa itdüm

Nakş-ı taşviri ider bûyı hep iştimâm

*7 Resm-i dil-cûsına binây ....**

Âferin böyle gerek işte cihanda zimâm

*8 Yazdı târîhini bir beyt-i mücevherle **'Aziz***

Kıla bânîsine su'ud Cenâb-ı Allâm

9 Bâb-ı zîbâ -yı Muhammed Paşa'-yı 'adîl

Sa'd u nusretle küşâd ola ilâ yevm-i kıyâm

1242/1826 باب زيباى محمد پاشاى عديل

سعد و نصرتله كشاد اوله الى يوم قيام

(Bkz: Resim 16)

* Bu mısra okunamadı

9. ABBAS PAŞA SARAYI (1)

1 Hidivv-i muhterem vâlî-i Mısr Abbas Paşa'dır
Remiz-i lutfda bünyân-ı ihsânı ide ibnâ

2 Yed-i mi'mâr lutf u'adl ile ol dâver-i devrân
İbâdu'llah'ın eyler hâlide a'mâlin ihyâ

3 İmâd-ı mülkine nakd-i efkâr sarf eyler
Olur ma'mur elbet mülk-i Mısr evvelkiden a'lâ

4 Masâlih ru'yetiçün mevki-i mahsûslarından
Ki vakt ile olunsun anda her emr-i ibâd ifâ

5 Ana mebnâ aranurken münâsib bir mahal akdem
Begendi bu sarâ -yı kaysûnu ol âsaf-ı vâlâ

6 Rıżâ bâzârı alup kıldı ol âsaf anı tevsi'
Yerinde pek güzel bünyâd olundu bu saray hakkâ

7 O denlü dil-güşâ oldu binâsı bu sarayın kim
Gören âdem derûnunda olur dürlü safa peyda

8 Kemâl-i devlet ü ikbal ü sıhhatle ile'l abad
Binâ-yı'ömr-i bânîsin müşeyyed eylesün Mevlâ

*9 **Şefîkâ** söyledim tahsin birle iş bu târihi*
Ne vâlâ nev-sarâ-yı Abbas Paşa eyledi inşa
1264/1848 نه والا نو سرای عباس پاشا ایلدی انشا
(Bkz: Resim 17)

10. ABBAS PAŞA SARAYI (2)

1 Hażret-i Abbas Paşâ-yı Hidiv
'Avn-i mülk ü yâr-ı millet zahr-ı din

2 Olalı vâlî-i mülk-i Yûsuf'a
Mışr'ı kıldı z'înet-i rû-yı zemîn

3 İtdi inşâ bu sarâyı 'adl ile
Ola bânîsi belâlardan emîn

4 Nâm-ı Hilmiyye aña oldı lakab
Bâreka'llahu ilâhe'l-âlemîn

*5 Eyledi târîh-i tam inşâ **Rıza***
Hak ide'izz ü kabûl ile karîn

6 Bu mekân-ı izz ü zînet oldu güzel
Udhulûhâ bi-selâmin âminîn
(Bkz: Resim 18) ادخلوها بسلام آمنين

Bu iki kitabe, Mısır Valisi I. Abbas Hilmi tarafından 1264/1848 yılında yaptırılan saraya aittir. Hilmiyye Caddesi'nde (ki saray yapıldıktan sonra cadde bu ismi almıştır) bulunan sarayın bugün pek fazla bir ehemmiyeti yoktur. Kitabeleri de saraydan alınmış olup halen Mehmet Ali Kalesi'ndeki açık hava müzesinde sergilenmektedir.

11. ABBAS PAŞA MEKTEBİ

1 Hażret-i Abbas Paşa Âsaf-ı âlî -tebâr
Cennet-i a'lâ'da bulsun devlet-i izz ü a'lâ

2 Bir güzel mekteb olundı nâmına bünyad ....
Sâkinân-ı 'arş ider bahşâyiş-i feyż u du'â

3 Böyle mihr-i mihribân olmak gerekdir vâlide
Oğlun ihyâ eyledi ömrün füzun itsün Hudâ

*4 **Nâilî** ihlâs ile nakş eyledim târîh-i tam*
Oldu bir zîbâ mekteb-i mu'alla daniş binâ
اولدی بر زیبا مکتب معلا دانش بنا

I. Abbas Hilmi Paşa tarafından yaptırılmış olan mektebin kitabesidir. Sebiller kısmında, yine aynı zatın annesi adına yaptırdığı sebil kitabesinde bu hususta daha geniş bilgi verilmiştir. (Bkz: Resim 14,15)

12 KAHİRE MEVLEVİHANESİ *

1. Bi'smi'llah ....

.... semâ-ı Mevlevî

2 Tılsım-ı yedih' bir özge ....

..

3 Devr iderler aşk meydânında uluvv-i şân ile

Reşk-i nuh eflak-ı gerdandır semâ-ı Mevlevî

4 Döne döne puhte eyler dillerin hem çün kebâb

Nûr mahż-ı nâr-ı sûzandır semâ-ı Mevlevî

5 Aşk şem'i döndürür fânûs-ı cismin anların

Anın içün pertev-efşândır semâ'-ı Mevlevî

6 Yâ her bir gedâyı bir şeh-i devrân ider

Böyle bir âyîn-i ü erkandır semâ-ı Mevlevî

7 Şuffe-i arş-ı berreyndir hankâh-ı Mevlevî

Arşda dahi döner dirler külâh-ı Mevlevî

8 Beste-çeşm olsa cihandan n'ola eylerken semâ'

.... semâ-ı Mevlevî

9 Şevk-ı Mevlâna'yla yerden ....

.... semâ-ı Mevleviî

Kahire Mevlevihanesi, Kale'nin batısındaki Süyûfiye Caddesi'ndedir. Eser Yusuf Sinan Vakfı olarak zikredilmektedir. Mevlevihane'nin yerinde daha önceleri, Emir Şemseddin Sungur es-Sa'di'nin 715/1315'de yaptırmış olduğu medrese bulunmaktaydı. Bugün bu medreseden ayakta kalan sadece harebe halindeki bir kubbe ve minaredir (Bkz. Ali Paşa Mübarek, **A.g.e.**, c. II, s. 160).

Üç yıldan beri bu mekanda restorasyon faaliyetlerini sürdüren İtalyan profesör Fanfoni, Mevlevihane'nin, yapı tarzı itibariyle 17. asırdan önce inşa edilmiş olabileceğini söylemektedir. (Bkz: Prof. Giuseppe Fanfoni, "An Underlyıng Geometrical Desing Of The Mawlawi Sama'-khana In Cairo", The 8 th International Congress Of Turkish Art, Papers Summaries, 20-21).

Kendisiyle restorasyon mahallindeki görüşmemiz sırasında Fanfonı, kağıt üzerine yazılarak kubbenin kenarlarına yapıştırılmış olan manzumenin, yerinden sökülüp alınmış parçalarından istifade derek düzenlenmesini istemişti. Biz de, elde mevcut kısımları birleştirerek, bir takım eksikleriyle yukarıdaki manzumeyi elde etmiş olduk. Şairi belli olmayan bu manzumenin, Mevlevi şiirleri antolojilerinde bulunabileceği ümidiyle buraya almayı uygun bulduk.

D. MEZARTAŞI KİTABELERİ

Kahire'deki Osmanlı döneminde çeşitli eserlere ait manzum kitabelerden sonra, mezartaşı kitabeleri de önemli bir yer işgal etmektedir. Çünkü, "Mezertaşları, yapıldıkları çevrenin ve derin inaçlarının, adetlerinin, sanat geleneklerinin tabii, iktisadi ve sosyal şartlarının müşterek mahsülüdür. Bu bakımdan sanat tarihimiz yönünden de büyük önem arzetmektedirler.[49] Mısır'daki Memluklar ve Osmanlı dönemlerine ait kitabeler üzerinde yapılacak çalışmalar da mühimdir. Bilhassa Osmanlı dönemindeki manzum mezartaşları, Mısır valiliğinin çeşitli kadrolarında görev yapmış sivil ve asker bir çok zatın yaşadıkları zaman zarfındaki olaylar hakkında bilgi verebilecek mahiyette olması bakımından önemli belgeler durumundadır.

Konunun bizim için bir önemi de, Mısır'daki şairlerimizi tesbit etmek ve burada bulunan Türklerin şiir dünyasını öğrenmek, Türk şiirinin ve edebiyatının ulaşmış olduğu zenginliği kavramak için, manzum mezartaşı kitabelerinin birer vesile olmasıdır. Ayrıca kitabelerdeki, sülüs, ta'lık v,s, gibi hat örnekleriyle, hat sanatımızın Mısır'daki etkileri tesbit edilebilir.

Aile kabristanları Mısır'da çok yaygın haldedir. Bunun için Türk ailelerinin mezarları da adeta ayrılmış gibidir. Bunlar arasında bil-

* Bu manzumede boş bırakılan kısımlar mevcut değildir

49. Beyhan Karamağaralı, **Ahlat Mezartaşları**, Ank. 1972, s. V.

hassa Mehmet Ali Paşa'nın ailesi için İmam Şafii Camii yakınında, resimde görülen kabristanı; annesi için de İbnü'l-Farız Caddesi'ndeki türbeyi yaptırmıştır. Ayrıca İskenderiye'de, bazı önemli komutanların ve vilayetteki önemli görevlilerin Danyal Nebi Kabristanı'nda medfun oldukları bildirilmektedir. Yine İmam Şafii Cami civarındaki Muhammed Abdulhalim Paşa Türbesi, Mısır'daki Türk büyüklerinin medfun bulunduğu yerlerden bazılarıdır.[50]

İsimlerini zikr ettiğimiz bu ve benzeri aile kabristanları ve türbelerin bir çoğu bugün kapalı durumdadır. Bu bakımdan biz sadece İmam Şafii Camii civarında Mehmet Ali Paşa'nın yaptırdığı aile kabristanında (Bkz. Resim 19), Kaledeki camide ve Beştak Camii'ndeki mezar taşlarından Türkçe olanlarını buraya almış bulunuyoruz.

1. AHMET TOSUN PAŞA (I)

1 Eyledi iklîm-i Mısrı Kerbelâ
Fevt-i necl-i Âsaf-ı Haydar sıfat

2 Kanlar ağlatdı cihâna mâtemi
Cûşa geldi nil-i eşk-i kâinat

3 Cidde-i ma'mûre'ye vâlî iken
Kıldı rıhlet çaldırup tabl-ı memât

4 Hem gazâ hem hacc idüp ol merd-i Hak
Şüphesiz itmiş idi mahv-ı seyyiât

5 Şerhe çekdim sine-i târîhime
Genc iken kıldı Tosun Paşa vefât 1231/1816
گنج ایکن قیلدی طوسون پاشا وفات

Ahmed Tosun Paşa, Mehmet Ali Paşa'nın 1793'te Dırama'nın Nusretli köyünde dünyaya gelen oğludur. 29 eylül 1816'da Mısır'da vefat etmiştir.[51] Mehmet Ali Paşa tarafından yaptırılan, İmam Şafii Camii yakınındaki aile kabristanına defn edilmiştir. Kabir taşında ikisi tarih ihtiva eden üç adet manzume bulunmaktadır. (Bkz: Resim 20).

2. AHMED TOSUN PAŞA (II)

1Mışır vâlîsinin necl-i necîli Cidde vâlîsi
Melek-peyker vezir ibn-i vezir el-hac Tosun Paşa

2 Vücûdı gül-şen-i devletde bir nevres nihâl idi
Hazân irdi gül-i maksûduna bir berk idi hakkâ

3 Hicaz'da Haydar-aâsâ tığ çekince vâlidi ile
Havâricden emîn oldu zemin sürüp Batha

4 İlâhî rahmetin bahrı kıla şûyîde'uşâtın
Enîs-i cevr-i'ayn ile makâmın Sidre vü Tûbâ

5 İderken fikr-i târih bir nidâ geldi didi bî-şek
Göçüp Firdevs-i A'lâ 'ya revân Ahmed Tosun Paşa
گوچوب فردوس اعلایه رحوان احمد طوسون پاشا
1231/1816

3. AHMED TOSUN PAŞA (III)

1 Oldu bir Âsaf-ı hatt-ı şîver
Âyet-i "inne Rabbenâ le-ğafûr"

2 Öyle Âsaf ki şîr-i san-ı du'â
Öyle Âsaf ki lutfı nâ-mahsûr

3 Dil-nüvâz idi bende perver idi
Câhına olmamış idi mağrûr

4 Tenk idüp düşmene cedîde gibi
Sâha-i'âlemi o merd-i cesûr

---

50. Mısırdaki Türk kabristanları hakkında, Aziz Hânakî Bey'in ***Nefehâtu Tarihiyye,*** Kahire 1941, adlı kitabında bilgiler vardır. Bu kitapta, müellife ait, çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanmış otuz yedi adet makale bulunmaktadır.

51. Aziz Haneki Bey, "Zevcatu Hukkam-ı Mısr", **Nefehâtu Tarihiyye** el-Matbaatu'l-Asriyye, Kahire 1941, s. 43.

5 Hâr-zâr-ı eyâlet-i Habeş'i
Bâd-ı sarsar gibi iderdi ubûr

6 Haricîlerden ahz-ı sâr itdi
Zü'l-fikâr-ı Ali gibi o gayûr

7 Açılup bâb-ı Ka'be seyf ile
Eylemişdi Hudâ anı mağfûr

8 Seyfinin iki şâhidi Haremeyn
Eylemezler şehâdetinde kuşûr

9 Kılıcın 'arşa eyledi ta'lîk
Kendisi merkadinde kıldı huzûr

10 Gazavâtın bilenler olmuş idi
'İzzet-âsâ du'asına mecbûr

11 Hazret-i Şâf'i şefî 'i ola
Eylesün Hak makâmını pür-nûr

12 Ola zir-livâyı Haydar'da
Ol gazan-fer-nihad yevm-i nüşûr

4. İSMAİL KAMİL PAŞA

1 Necl-i pâk-i vâlî-i vâlâ-yı Mısr-ı Kâhire
Nev-civân merhum İsmail Paşa-yı benâm

2 Genc idi ammâ şecâ'tda misâl-i Zâl idi
Rüstem'e gâlib olup eyler idi Behram'ı râm

3 Yüz ağartdı karalar cenginde lîk oldu şehid
Ümm-i Dünyâ mâtem itdi karalar giydi enâm

4 Bir şeb-i zulmetde hayf olsun diyâr-ı Zengibâr
Ehl-i Sûdan görmesün yüz aklığı yevme'l-kıyam

5 Mekke miftâhıyla teşrif eyleyüp İstanbul'u
İtmiş idi devlet ü dünyâ vü dîni şâd-kâm

6 Kıl ziyâret kabr-i pür-envârını ihlâs ile
Rûhuna bir Fâtiha eyl e hediyye ve's-selâm

7 Ol şehidin hâcesi 'Aynî didi tarihini
Kıldı İsmail Paşa Dâr-ı 'Ukbâ'da makam 1238/1822-23

قیلدی اسماعیل پاشا دار عقباده مقام

Mehmet Ali Paşa'nın 1238/1822'de Sudan'da vefat eden oğludur. 1210/1795'te doğmuştur.[52] (Bkz: Resim 21)

5. GAZİ ALİ BEY

1 Nâgehân âteş düşüp Mısr'ın cebehânesine
Oldu beşyüzden ziyâde muhterik merd-i siyah

2 Vâli-i Mısr-ı evvel Ali Paşâ-yı benâm
'Akrabâsından semiy-yi Hazret-i Şîr-i ilâh

3 Kapucubaşıların fahrı guzâtın eşca'ı
Cengiz-veş saf-şiken bir merd-i bî-iştibâh

4 Ceng idüp İskenderiyye kal'asında ol dilîr
Eylemişdi İngiliz küffârını kahr u tebâh

5 Gelmiş idi âteş-i mezkûru itfâ itmeğe
Can virüp yandı yakıldı gayretinden vah vah

6 Cünd-i ervâh-ı şehîdân olup ni'me'r-refik
İtsün tahte livai'l-hamdi Cennet'de penah

7 Pür-şererdir ***Ayniyâ*** *târîh-i âteşîni*
Saf-der-i âli-mekan Gâzi Ali Bey yandı ah
1239/1823

صفدر عالیمکان غازی عالی بگ یاندی آه

İmam Şafii, yakınındaki aile kabristanının

52. Aziz Haneki Bey, A.g.e., s. 45.

dışında bulunmaktadır.

6. İBRAHİM PAŞA'NIN HANIMI

Hüve'l-Bâkî

1 Kanı Hâcer kanı Sâre kanı Meryem kanı Belkis
Bu mihman-hâneyi teşrif iden rıhlet ider elbet

2 Bu dünyâ akıbet fâni Hüve'l-Hayy u Hüve'l-Bâki
Safâsı gamm-ı bî-şerer bulur her mihneti nimet

3 Cenâb-ı Vâlî-yi vâlâ-yı Mısr'ın merd küheylânı
Kim İbrahim Bey'in zevcesi pür-ismet ü pür-iffet

4 Rukiyye Hânım mestûre vü pâkize dâmen âh
Vefat etdi civâr-ı Hakk'a gitdi rûhuna rahmet

*5 Yazıldı katre-i eşk ile **Aynî** fevtine târih*
Rukiyye Hânım'ın cânı ola her vechile Cennet
رقيه خانمك جانى اوله هر وجهله جنت
1239/1823

7. MEHMET ALİ PAŞA'NIN KIZ KARDEŞİ

Küllü men 'aleyhâ fân

1 Hâher-i vâlî -yi Mısr-ı Kahire mağfûre kim
*Ya'ni Zehrâ 'Âişe Hanım o iffet-âne **

2 Dürre-i ismet iken ol gevher-i dürc-i şeref[53]
Oldu hayfa menzili mesture-i hak-i fenâ

3 Nâm-daş-ı Hazret-i Sıddika'ya hemdem olup
Gül-şen-i Me'vâda mesrûr ola ol Hayru'n-nisa[54]

4 Merkadi gencîne-i nûr ola ol merhûmenin
Rûh-ı pâkin garka-i gufrân ide Rabb-ı Hudâ

*5 **Rif'atâ** cevherle yaz târihin ol dürdânenin*
Kıldı Zehrâ Ayişe Hanım cinân-ı cahında câ 55
قيلدى زهرا عايشه خانم جنان جاخنده جا

1246/1830 (Bkz: Resim 22)

8. İBRAHİM PAŞA b. MEHMED ALİ PAŞA

1 Nâm-daş-ı bânî-i Beyt-i Hudâ-yı Müste'an
On beşinde eyledi Zi'l-Hicce'nin terk-i cihân

2 Dâver-i Mısr'ın büyük oğlu o destûr-ı cesûr
Mevrudedir Haydar'a cenk ile aldı nâm u şân

3 Âftab-ı şöhreti virmiş iken 'âleme nûr
Gelmemiş âleme öyle bir vezîr-i kahraman

4 Oldu yetmiş bir gün ancak vâli-i mülk-i Mısr
Hükmin icrâya müsâid ve'l-meddu yahkum zaman

5 Pes ömri altmışa irdikde itdi itkân
Kabrini pür-nûr ide lutf-ı ilâhî an-be-an

*6 Söyledim **Kâmil** o zâtın fevtine târîh-i tam*
Gül-şen-i 'Adn oldu İbrahim Paşa'ya mekan
گلشن عدن اولدى ابراهيم پاشايه مكان
1264/1848

İbrahim Paşa, Mehmet Ali Paşa'nın 1789'da Dırama'nın Nusretli köyünde doğan

* Bu mısranın vezni bozuk

53. Divanda, "Dürre-i ismet idi ol gevher-i kan-ı şeref" şeklindedir.

54. Divanda, "Gülşen-i me'vada mesrur oldu ol hayru'n-nisa" şeklindedir

55. Rif'at'ın bu tarih manzumesi, bazı kelime farklılıklarıyla matbu divan da bulunmaktadır. Bkz. Rıf'at **Divan**, Bulak Matbaası, Kahire (Tarihsiz), s. 36-38.

oğludur. Babasının rahatsızlığı üzerine Mısır Valisi olmuşken (2 Eylül 1848), iki ay bu görevde kaldıktan sonra 10 Kasım 1848'de vefat etti.[56] Aile kabristanında medfundur.

9. EMİNE HANIM

Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî

1 Ḥudâvend-i mükerrem Mışr Daru'n-Naṣr vâlisi
Ali Paşa'nıñ oldu zevcesi mihman-ı uḳbâ ḥayf

2 Ki ya'ni nam-daş-ı mâder-i maḥbûb-ı Yezdânî
Fenâdan el çeküp Dâr-ı Baḳâ'yı ḳıldı me'va ḥayf

3 Kerime muḥsine memdûḥatu'l-ḥayrât idi el-ḥaḳ
Vefâtından mükedder oldular a'lâ vü ednâ ḥayf

4 Saçın yoldu zenân-ı Mışr u Sûdan ḳaralar giydi
Cihân kan ağladı matemler itdi pîr ü bernâ ḥayf

5 Ḥudâ Cennet'de yoldaş eylesün ḥûriler ***'Aynî***
O Meryem-iffet ü pâkîze-dân gitdi ḥayfa ḥayf

6 İder bu sûziş-i târîḫi ancaḳ âb-ı Nil itfâ
Emine Ḥanım'a yandı yaḳılda Ümm-i dünyâ ḥayf
أمينه خانمه ياندى ياقلدى أم دنيا حيف
1236/1820-21

Mehmet Ali Paşa'nın Dırama'da evlendiği hanımıdır. 1808 yılında Mısır'a gelmiştir. Paşa'nın bütün çocukları bu hanımındandır. Diğer hanımı Mah-ı devran (Okumuş kadın)'dan çocuğu olmamıştır.[57] İmam Şafii civarındaki aile kabristanında defn edilmiştir. (Bkz: Resim 23)

10. DEFTERDAR MEHMET BEY

Hüve'l-Ḥallâku'l-Bâḳî

1 Mâtemin tutdu kara giydi yine Zâl-ı cihan
Yandı çün hâk-ı siyah üzre bu mîr ü mestân

2 Âh kim böyle telef olmada evkât-ı aziz
Vah kim böyle ḥarab olmada ma'mûre-i cân

3 Çok zaman olmuş idi Ḳâhire'ye defterdar
Defter-i ömrünü ṭayy eyledi tomâr-ı zaman

4 Fâtiḥa ile tatvil ider lisan ḥâmesini
İdemez hâsılı evṣafını takrîr-i beyân

5 Ḳudret-i Ḥaḳ'dan açıldı der-i heşt-Cennet
Bu Muhammed Bey'i afveyle idüp Ḥuld'e revan[1]
بو محمد بكى عفويله ايدوب خلده روان
1252/1836 (Bkz: Resim 24)

11. MEHMET ALİ PAŞA *

Bi'smi'llâhi'r-Raḥmânnni'r-Raḥîm
İnne raḥmata'llâhi ḳarîbün mine'l-muḥsiniîn

1 Vâli-i mülk-i Mışr Ḥażret-i Muḥammed Ali
İşbu maḳsûrunu yapdırdı bi-luṭf-ı Mennân

2 Hâk-i ġufrân kılınmış idi emanet burada
Cism-i el-Hac Muḥammed Ali ḥulde-gân

3 Didi târiḫini bâsarf-ı mücevher ***Cevdet***
İtdi ibkâyı eser-i Asaf ḳulzum-ı iḥsan *
1269/1853 ايتدى ابقاى اثر اصف قلزم احسان

Mehmet Ali Paşa, 1769'da Kavala'da doğdu. 17 Mayıs 1805-Eylül 1848 yılları arasında Mısır Valiliği yaptı. 2 Ağustos 1849'da İskenderiye'de vefat ettikten sonra, kendisinin Kahire'de yaptırmış olduğu camiin içindeki türbeye defn edildi.[59]

56. Aziz Hanekî Bey, a.g.e., s. 44.
57. Aziz Hanekî, A.g.e., s. 44.
58. Kitabedeki 1249 tarihi yanlış olarak hakk edilmiştir. Çünkü buradaki hesaplama 1252 tarihini vermektedir.
59. Dr. Nasır el-ensarî, **Mevsu'atü Hukkamı Mısr**, Kahire 1987, s. 120-121. Mehmet Ali Paşa'nın 1849'daki vefatı dikkate alınırsa kitabedeki 1853 tarihinin, onun buraya başka bir yerden nakl edildiğini ortaya koymaktadır.

* 1. beyit, 1. mısra, 2. beyit 2. mısrada vezin bozuk

12. I. ABBAS HİLMİ PAŞA

1 Ah bu çarh-ı sitemkârın elinden ṣad âh
Böyle bir ẕât-ı himem-perveri ḳıldı ifnâ

2 Sâha-i dehre gelüp sulb-i Ṭosun Paşa'dan
Ḳadrin itmişdi Muḥammed Ali ḥaddi i'lâ

3 Eyledi beş sene on mâh Ḥaydar zi-şân
Ümm-i Dünyâya'adâlet ile ḥükmün icrâ

4 Öyle bir dâver-i ṣâhib-kerem ü cûd idi kim
Sâyesinde geçinürdi niçe bin bây u gedâ

5 Müddet-i ḥükmü ḳalîl idi velâkin Mıṣr'ı
'Adl ü iḥsân ile itmiş idi el-ḥaḳ iḥyâ

6 Söyledi ḥüzn ile tariḥ-i vefatın ***Cevdet***
Gül-şen-i 'Adn ola ârâm-geh-i 'Abbas Paşa
1270/1854 گلشن عدن اوله ارامگه عباس پاشا

Ahmet Tosun Paşa'nın oğlu, Mehmet Ali Paşa'nın torunudur. 1813'te Cidde'de doğdu. Amcası İbrahim Paşa'nın vefatı üzerine 10 Kasım 1848'de vali oldu. Temmuz 1854'de Benha'daki sarayında uğradığı bir suikast sonucu öldü.[60] İmam Şafii yakınındaki aile kabristanındadır. (Bkz: Resim 25)

13. İBRAHİM İLHÂMİ PAŞA

1 Bir müşîr-i nev-civân idi bu ẕât-ı ẕî-maḳan
Gül yüzün bâd-ı ecel soldurdu mânend-i semen

2 Vâlidi Cennet-mekân Abbas Paşa'nın nezdine
Defn olundu ol vezîr-i ṣâhib-i ḥulḳ-ı ḥasen

3 Ḥażret-i 'Abdu'l-mecid Ḥân'a olup dâmâd-ı pâk
Çok ṣafa sürdürmedi amma bu dehr-i pür-mihen

4 Sinni olmuşdu yigirmi altı sâle minneti
Eyledi dergâhına da'vet Ḥudâ-yı zü'l-minen

5 Söyledi ***Cevdet*** *vefatın gûş idüp tariḥini*
'Azm-i uḳbâ itdi vay İlhâmi Paşa genc iken
عزم عقبا ایتدی وای الهامی پاشا گنج ایکن
1277/1860

I. Abbas Hilmi'nin oğludur. Padişah Abdülmecid Han'ın damadı olmuştur. Kitabeden anlaşıldığına göre, yirmi altı yaşında iken vefat etmiştir. (Bkz: Resim 26)

14. MUSTAFA FAZIL PAŞA

"Esbaḳ Mıṣır vâlisi merḥum Muḥammed Ali-zâde el-Ḥac İbrahim Paşa necl-i celil-i efaḫım-ı vükelâ-yı saltanat-ı seniyyeden merḥum Fâżıl Muṣṭafa Paşa ruḥiçün Fâtiḥa"

1 Azîz-i Mıṣr-ı himmet Muṣṭafa Paşa-yı Fâżıl kim
Zamânında peder olmuşdu erbâb-ı kemâlâta

2 Ṭabîb-i derd-i maẓlûmîn idi ol ẕâ-ı âlî-şân
Açıḳdı bâb-ı luṭf u şefkati ashâb-ı hâcâta

3 Mücessem 'aḳl idi her rey ü tedbîrinde
Virirdi ṣuret-i imkan meşru'u muḥâlâta

4 Rıżâyı Ḫâlıḳ'a maṣrûf idi cümle mesâîsi
Tenezzül eylemezdi ömr içün asla müdârâta

5 Mürüvvet-mend idi incitmedi âlemde bir ḳalbi
Beni nev'i içün meyl itmedi kat'a mu'âdâta

6 Ḥaḳîḳat silkine gitdi vü bezl-i naḳd-i cân itdi
Yolundan sapmadı hiç düşmedi fâsid ḫayâlâta

7 O necm-i merḥamet vaḳtâ ki indi ḫâk-i ġufrâna
İrişti ṣayḥa-i "Vâ Muṣṭafâ" semt-i semâvâta

60. Bkz. Dr. Nasır el-Ensarı, A.g.e., s. 122.

8 Rikâb-ı mâteminde kalmadı yaş dökmedik eytâm
Bütün bi-çâre-gân el açdı dergâh-ı münâcâta

9 Du'ası zuhr-ı (?) ukbâ dır ana bunca yetimânın
Cemâl-i zât-ı Hak kâfidir ol zâta mükâfâta

10 Bırak ey kilk-i matem gayr-ı şerh-i şân-ı ma ğfûru
Güneş hiç bir zaman muhtaç olur mu bahs u isbâta

11 Enîs-i rûhu olsun Hazret-i Kur'an eğer kim
Hayâtında iderdi can feda ahkâm-ı âyâta

12 Mücevherle melekler yazdı levh-i 'arşa târihin
Çekildi ruh-ı Fâzıl âlem-i 'adl ü musâvâta
چكلدى روح فاضل عالم عدل ومساواته

1263/1847

15. PEMBE KADIN

1 Hazret-i Abbas Paşâ-yı mu'allâ gevherin
Mâder-i ismet-medârın Bârî rahmet-nisâr

2 Ol kadar infâk u iş'âra muvaffak oldu kim
Lutfunu ihsânını mümkün değil 'add ü şumâr"

3 Rûh-ı pâki mazhar-ı nur-ı Hudâ'dır bi-gümân
Kim çerağ-efzûz lutfı oldu âlem âşikâr

4 Fîsebîli'llah sebil ü mekteb inşâ eyledi
Su gibi eltâfı cari olmada leyl ü nehar

5 Bir nefes geçmezdi ömründen ki ihsân itmeye
İrci'i emriyle âhir kıldı âlemden güzâr

6 Vakf-ı hayrât eyledi bi'l-cümle mevcûdâtını
Zâtına olsun Cenâb-ı Fâtıma Cennet'de yâr

*7 **Nâilî** Menyel Sarayı'n kıldı tarihe terk*
Oldu Penbe Kadın'a kasr-ı Cinan câ-yı karar
اولدى پنبه قادينه قصر جنان جاى قرار

1288/1871

I. Abbas Hilmi Paşa'nın annesidir. Bir çok hayır eseri bulunan Pembe Kadın adına, oğlu tarafından bir de cami yaptırılmıştır.

16. MİR İSMAİL PAŞA

1 Ah şad ah Muhammed Ali Paşa-zâde
Necl-i pâkize-şıfat Mir-i güzin İsmâil

2 Daha nev-reste iken düşdü ecel pençesine
Kıldı koç başını kurban Hudâvend-i Celil

3 Feleğin kahrına duçar olarak bî-çâre
Doymadan ömrüne oldu reh-i Ukbâ'ya râhil

4 Hayf kim görmedi gün bu fenâ dünyâda
Âhiretde bula Yâ Rabbi hemen ecr-i cez îl

*5 **Nâilî** ağladı târihine mensûbâtı*
Kıldı cennâtı mekan genç idi Mir İsmâil
1289/1872 قيلدى جناتى مكان گنج ايدى مير اسماعيل

Mehmet Ali Paşa'nın oğlu olduğu kitabeden anlaşılmakta ise de, hakkında bilgi bulamadık. (Bkz: Resim 27)

17. HASAN PAŞA

1 "İrci"i" emri irince murğ-ı câna nâgehân
Eyledi Mevlâ Hasan Paşa'yı Firdevs-âşiyân

2 Ol Yegen-zâde içüp saba-yı mevti genç iken
Doymadan dehr-i cihâna eyledi teslim-i cân

3 Sâhib-i ecr idi dünyâda ol âlî neseb
Gül-şen-i Cennet ola Yâ Rab ana cây u mekân

4 İrtihâlinden teessüf-dâr olup çok kimseler
Kıldı hicrân ile her kes âh u feryâd u figân

5 Nûr-ı iman ile her dem hûr olup yoldaş ona
Eylesün Firdevs'de zevk u safâyı her zaman

6 Merkadin zâir olanlar okudukça Fâtiha
Rûh-ı pâki Cennet-i a'lâ'da olsun şâdumân

*7 Gevherin tarihini **Vecdî** melekler hıfz ide*
Cennet'i virdi Hasan Paşa'ya Rabb-i Müste'ân
جنتی ویردی حسن پاشایه رب مستعان
1297/1880

Son mısra'daki noktalı harflerin değerlerinin toplamı vefat tarihini vermektedir.

18. HAMİDE HANIM

Hüve'l-Hayyu'l-Bâkı

1 Eyâ merci vezir İlhami Paşa'nın binâsından
Sağîri yani bint-i sâlisi olmuşdu takkika

2 Vezir Ahmed Yegen Paşa'nın encâl-i kirâmından
Tezevvüc eyledi bir zât-ı âlî güher-i yektâ

3 O kim dâver-i Paşa bir iki yıl zevci olmuşdu
Firâkından figân u savt-ı daver eyledi güyâ

4 Benâm olmuş idi Hamide Hanım şân u şöhretde
Yigirmi dört yaşında ömrün itdi ecel ifnâ

5 Vedâ itdikte hasretde bırakdı bizleri eyvâh
Duyunca "irci'i" fermânını gitdi tek ü tenhâ

6 İki ferzendini Cennet'de istikbâle gönderdi
Mülâkâta şitâbân oldu ferzendân ile hakka

7 İcâbet emr-i Hak'dır davete çün ü çerâ olmaz
Velî hasret-keşâna firkati düşvârdır hayfa

8 Şehâdetdir nisâya hîn-i tevliyetde can terki
Virir Zehrâ şarâb-ı Kevser'i bu sözde yoktur lâ

9 Vefat itmiş idi İskenderiyye nâm benderde
Gamından mâh-ı ruze gurresinde kopdu vâveylâ

10 Tarîkın insidâd eyyâmına vakt-i tesâdüfde
Civâr-ı Danyal oldu muvakkat medfen içün câ

11 Göçüp bin ikiyüz doksandokuz târih sâlinde
Bin üçyüz re'si sâli kurb-ı validde olup ibkâ

12 Tesâdüf eyledi mâh-ı Muharrem na'şını nakle
Ciger-sûz oldu her kes mâtemile Kerbelâ-âsâ

13 Okunsun Fâtiha ihlâs ile rûh-ı revân içün
Budur mahża ri'âyet rûhuna kim eylese ihdâ

*14 İki destin du'ây a kaldırup **'Azmî** didi târih*
Hamîde Hanım'a Yâ Rab Bakâda 'Adn ola me'vâ
1299/1882 حمیده خانمه یا رب بقاده عدن اوله مأوا

İbrahim İlhami Paşa'nın kızı olan Hamide Hanım, kitabeden anlaşıldığına göre, yirmi dört yaşında, doğum anında vefat etmiştir. (Bkz: Resim 28)

19. HALİL PAŞA

Hüve'l-Hayyu'l-Bâkî

1 Nâgehan gitdi cihandan böyle bir zât-ı aşîl
Cennet-i A'lâ'da şâd itsün anı Rabb-ı Celîl

2 Sâhib-i fehm ü fetânet idi ol âlî-neseb
Hem dahi bir muhsin-i Yegen-zâde ol bî-meşîl

3 Merkadin zâir olanlar okuyup bir Fâtiha
Şâd ola Cennet'de Hak ol kamili bâ-selsebil

*4 Gevher-i eşki döküp **Vecdî** didim târihin*
Köşk-i 'Adn oldu Halil Paşa'ya bir câ-yı cemîl
کوشك عدن اولدی خلیل پاشایه بر جای جمیل
1310/1892

20. AYŞE HANIM

1 Dâr elinden senin ey çerh-i felâket emin
K'olmadı kimse derûnunda mażarrâttan emin

2 Viricek âleme çün hikmeti kaşşâb-ı ecel
Sen gerek ağla gerek eyle heman âh u enîn

3 Duhter-i Mir Yûnus idi bu tâ bû-yı güzîn
Nâm-ı Âîşe Hanım gülşen-i iffetde mekîn

4 Gonca-veş olmadı işkufte-i gül-zâr-ı cihân
Eyleye Hażret-i Mevlâ anı Zehrâ'y a karîn

5 Harf-i menkût ile târihini yazdım ***Kâzım***
Âîşe Hanım'a Şıddıkai Hak ide mu'in 1230/ 1815

21. HEMDEM KADIN

Hüve'l-Bâkî

1 Dest-ü dendân-ı ecelden nice dil
Firkat-ı Hemdem'le olmuş rahne-dâr

2 "İrci'i" peykiyle bu ismet-güzîn
Eyleyüp azm-i cinân-ı lâle-dâr

3 Neylesün dünyâ sarâyın şimdilik
Var iken huld içre kaşr-ı bî-şümâr

4 Eyleye seyrâb-ı âb-ı mağfiret
Murġ-ı cân Ol Hüda-yı Kird-gâr

5 Didi üçler ***Rif'atâ*** *târihini*
Oldu Hemdem Kadın'a Cennet karâr 1267/ 1851

22. YEĞEN AHMED PAŞA

1 Yegen Ahmed Paşa kıldı Cennet'i vâlâ-makam
Ehl-i takvâ idi ihsân ile meşhûd-ı enâm

2 Oldu ser-asker Hicaz'da hayli dem celâl ile
Hıdmet-i Şâh-ı rusülle itdi kesb-i ihtirâm

3 Hem cihâdiye müdürlüğünü itmiş şıdk ile
Bulmuş idi hüsn-i tedb îriyle leşker intizam

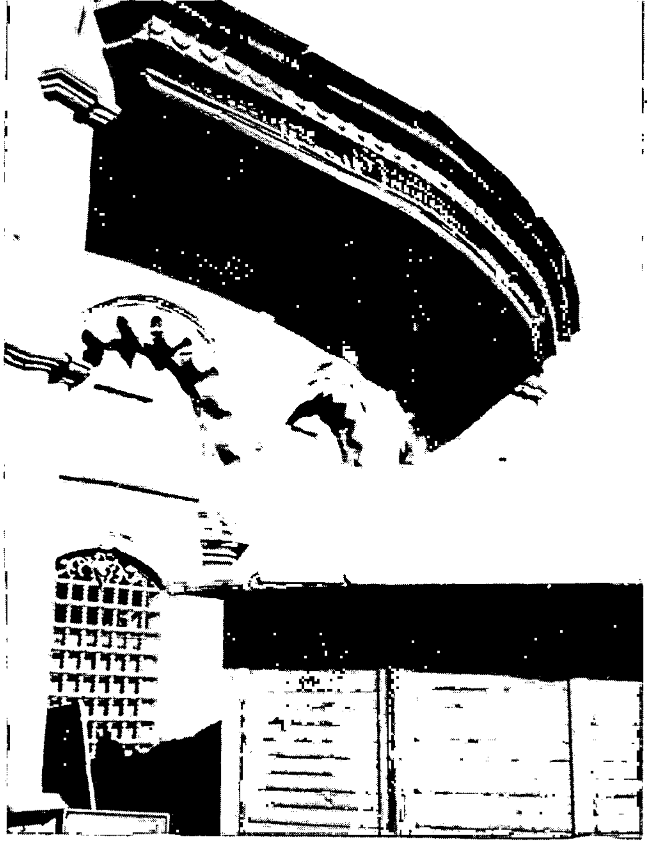
4 Bir müşir-i serzel (?) idi o vâlâ -cân kim
Yaver-i Tevfikle âlemde olmuş idi benâm

5 Rahmet-âbâd-ı Hudâvend ile tâ be-rûz-ı haşr
Rûh-ı pâki mağfiretle ola mukdiu'l-merâm

6 Fevtine bu tam târihi yazarken ***Râkımâ***
Yegen Ahmed Paşa Kıldı Cennet'i vâlâ-makam

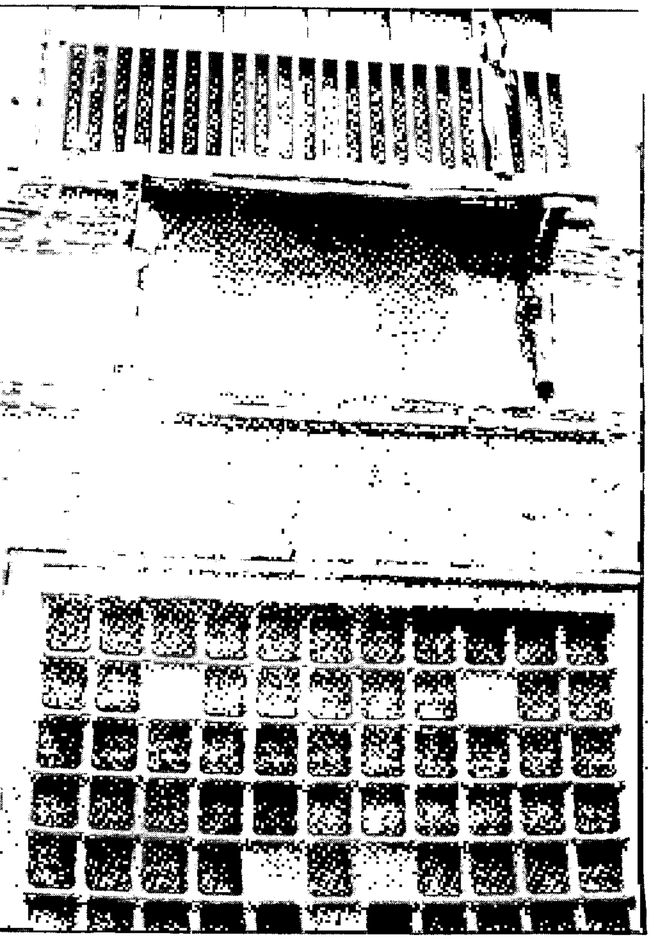

esim 2: Şeyh Salih Camii.

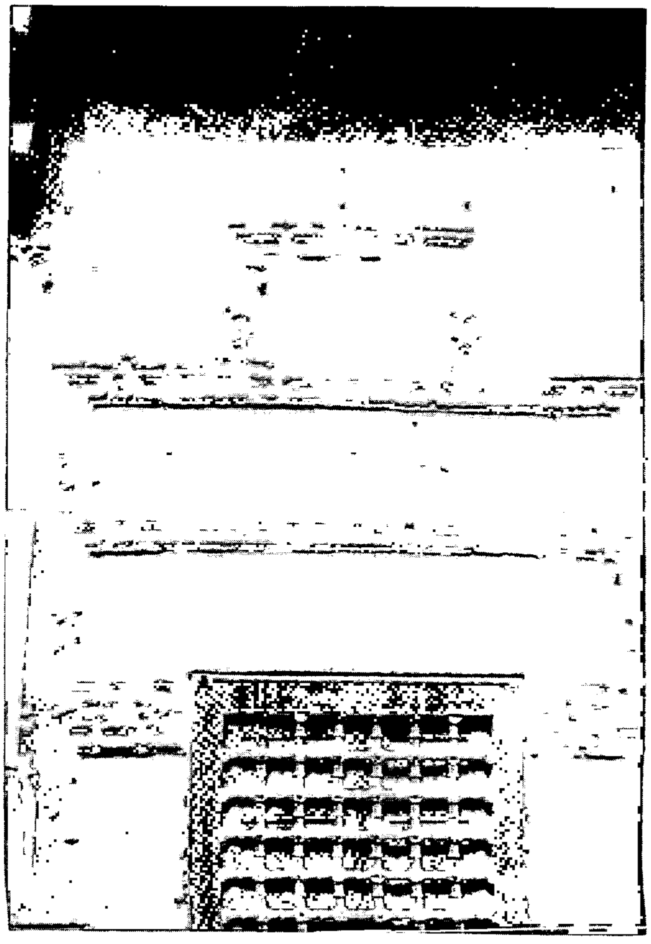

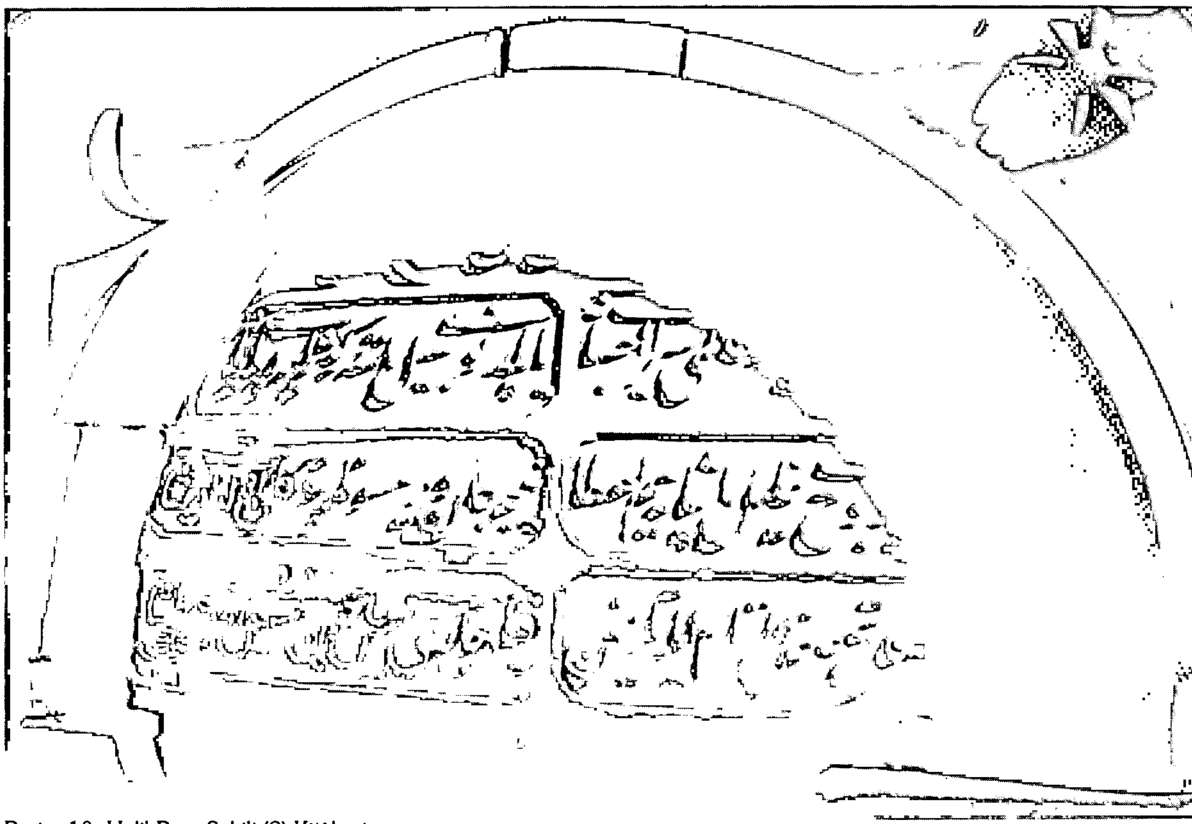
Resim 7: Erzincanlı Hasan Ağa Sebili Uzaktan Görünüşü.

esim 3: Yusuf Ağa Sebili Kitâbesi.

Resim 4: Muhammed Kethuda Sebili Kitâbesi

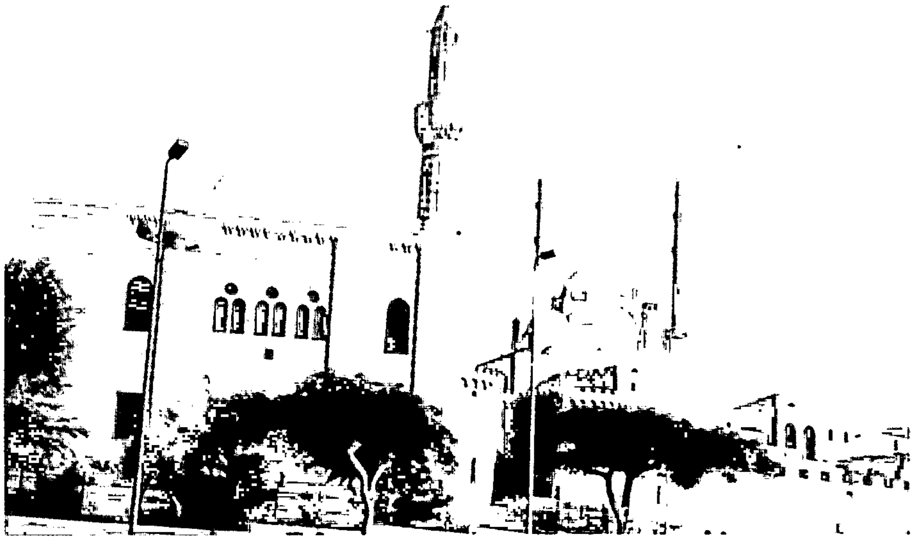

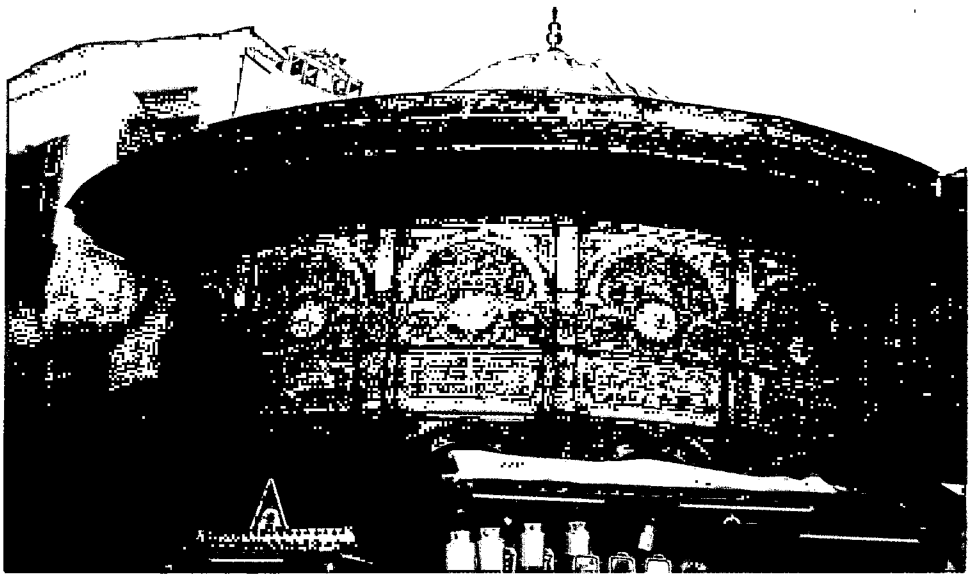
Resim 10: Halil Paşa Sebili (2) Kitâbesi

Resim 16: Mehmet Ali Paşa Sarayı'nın Girişindeki Kitâbe.

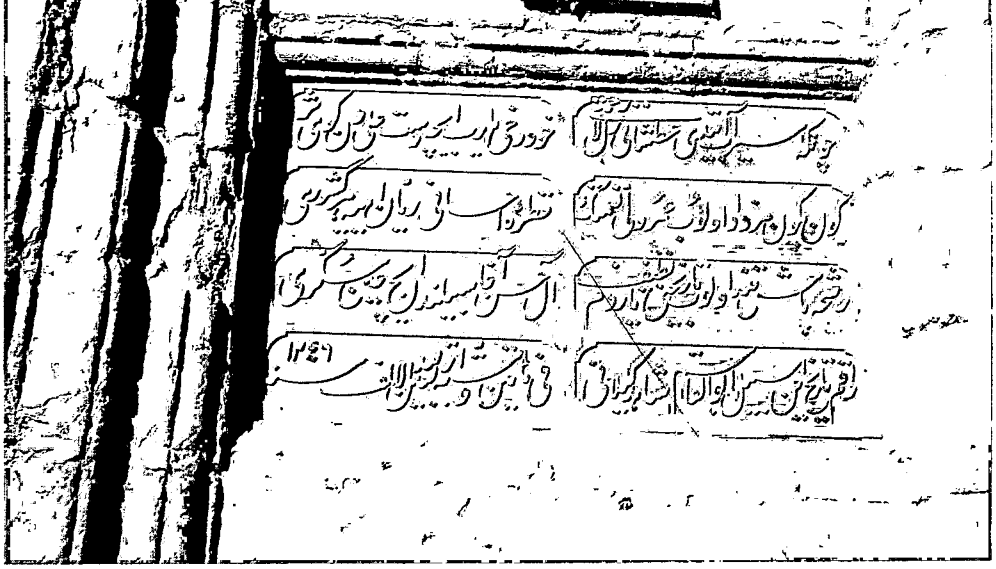
Resim 1:
Mehmet Ali Paşa Camii'nin Uzaktan Görünüşü.

Resim 5:
Tosun Paşa Sebili'nin Uzaktan Görünüşü

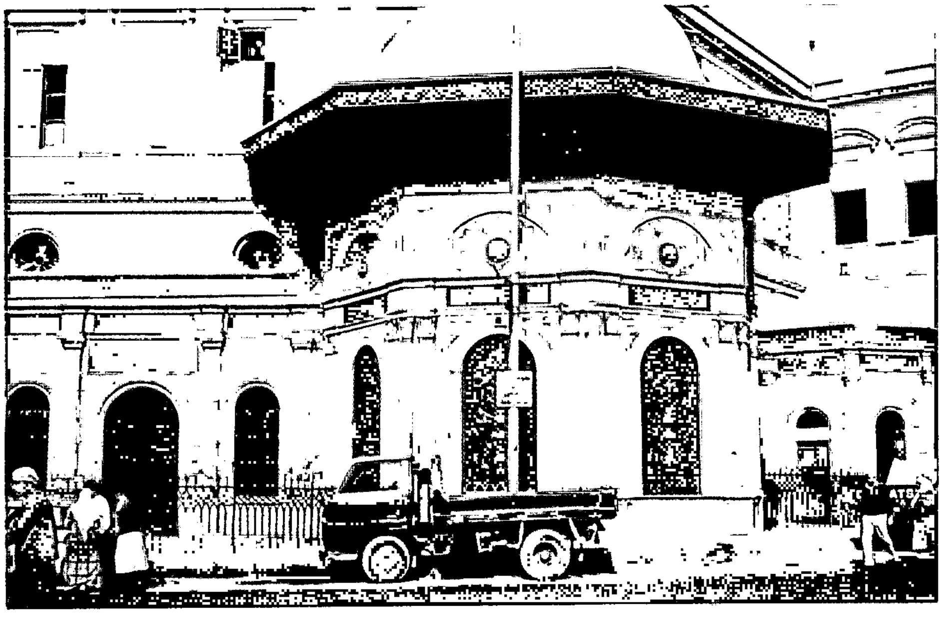
Resim 6:
Tosun Paşa Sebili Kitabesi.

Resim 8:
Erzincanlı Hasan Ağa
Sebili Kitabesi.

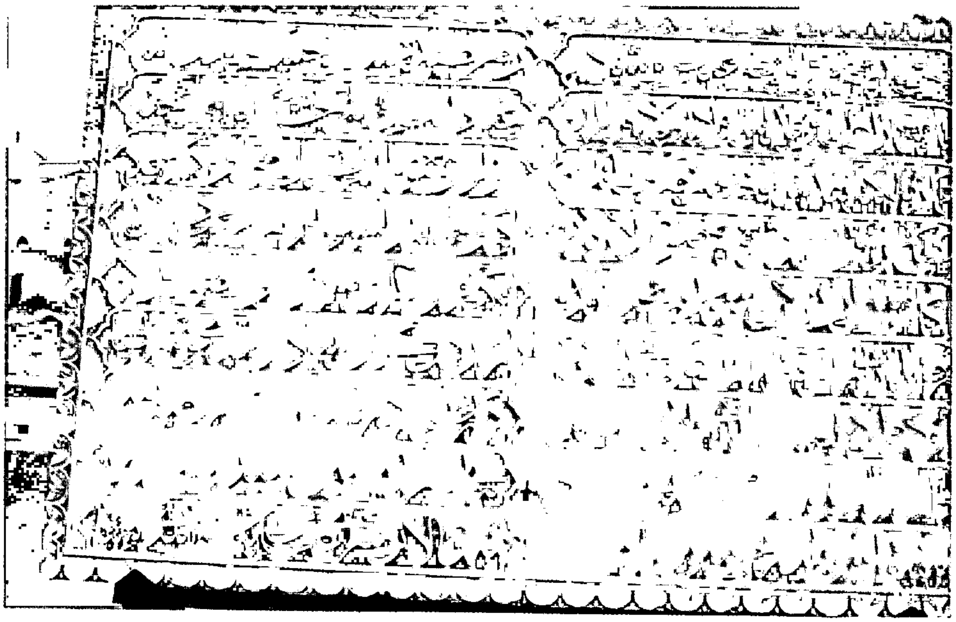

Resim 9:
Halil Paşa Sebili'nin
Uzaktan Görünüşü.

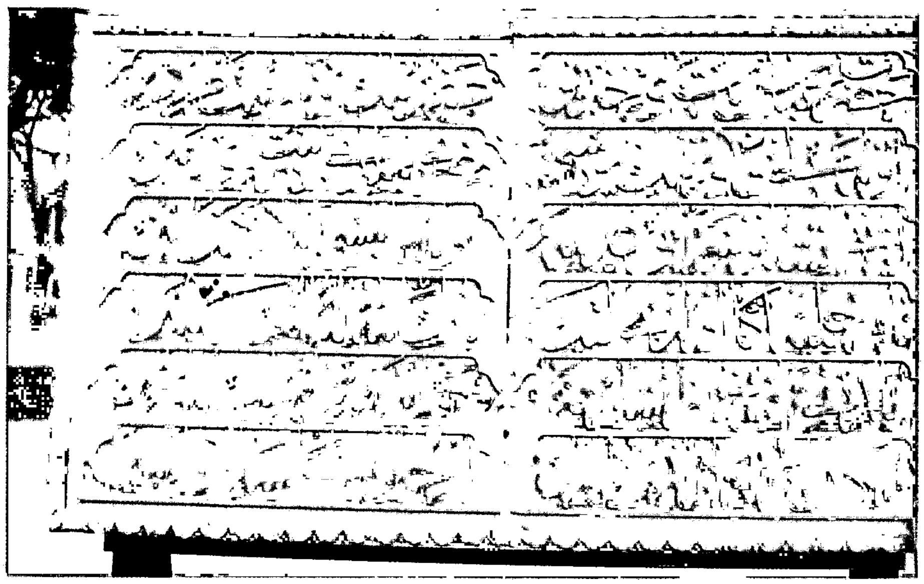

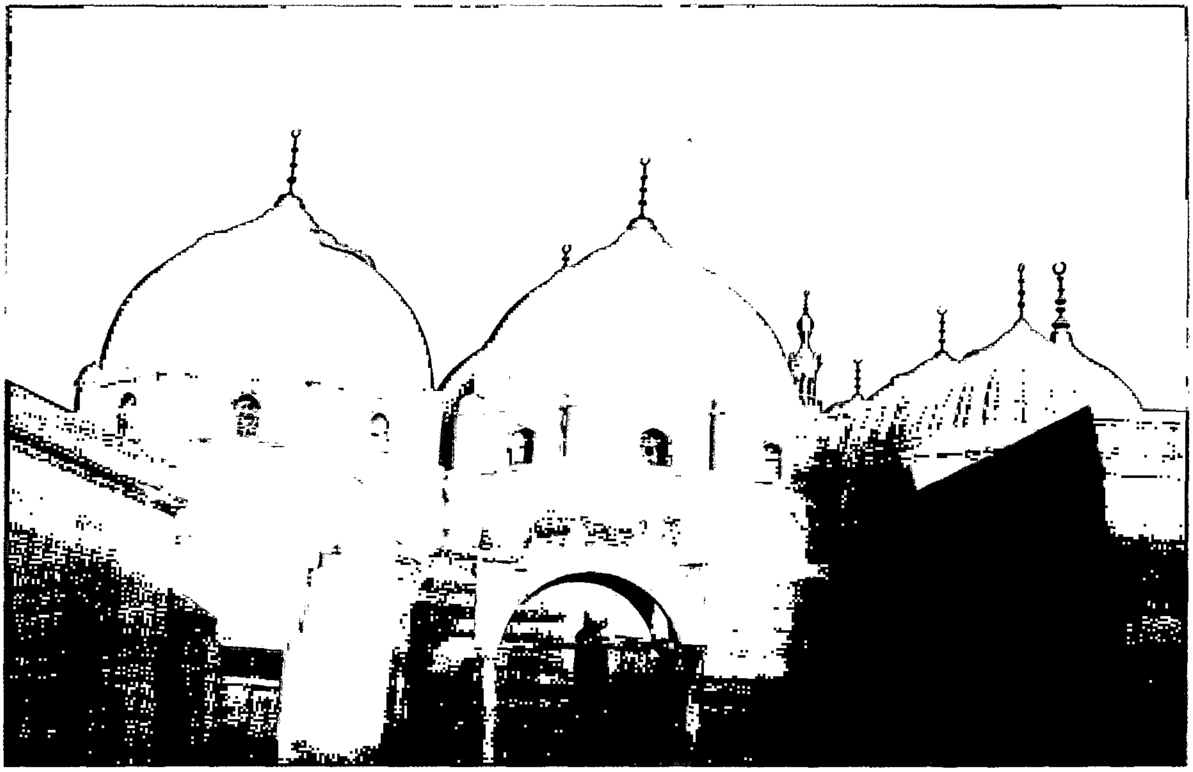
Ümmü Abbas
Sebili Genel Görünüşü.

Resim 15: Ümmü Abbas Sebili Kitabesi.

Resim 17:
Abbas Paşa Sarayı
Kitabesi.

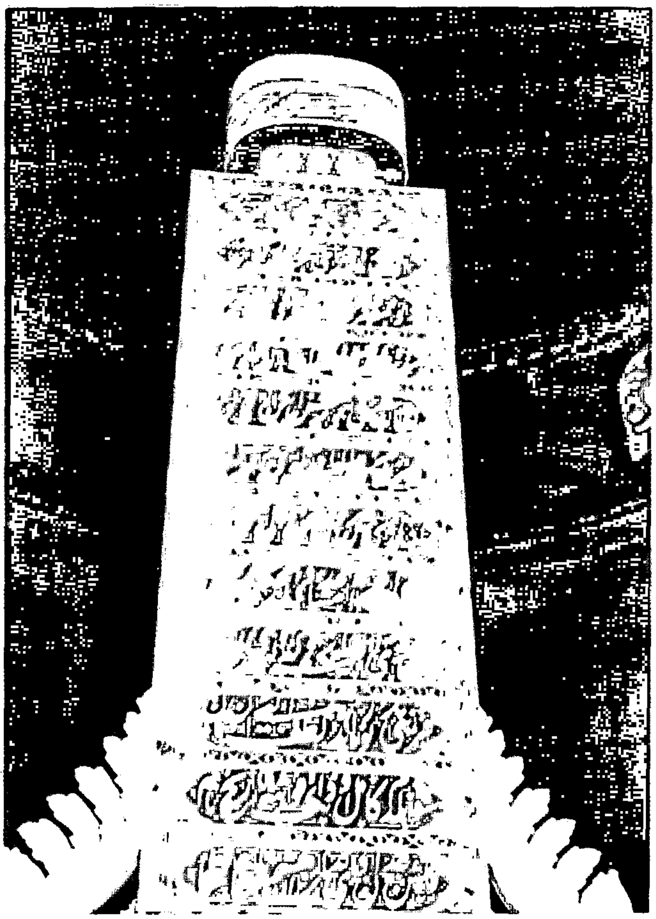
Resim 18:
Abbas Paşa Sarayı
II. Kitabesi.

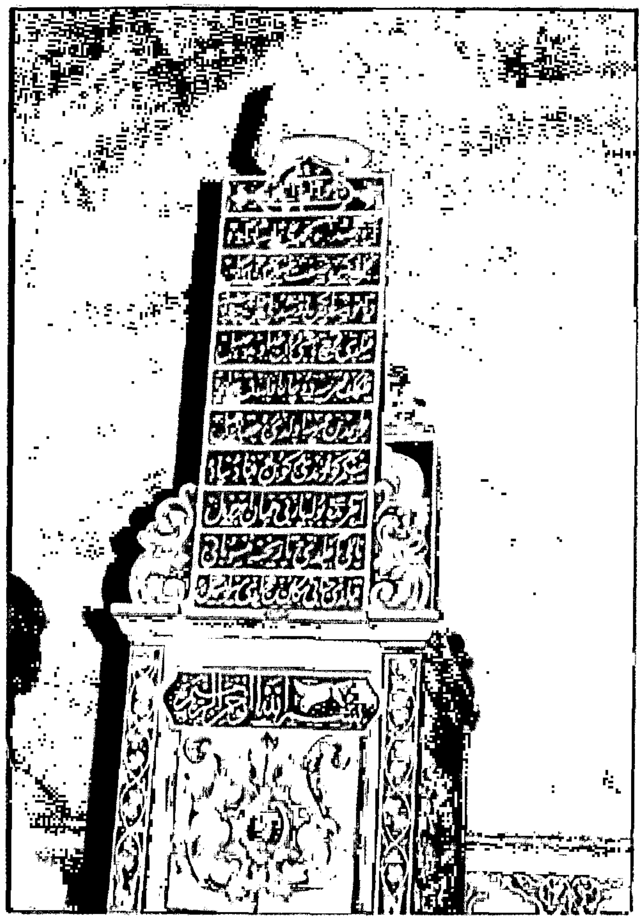

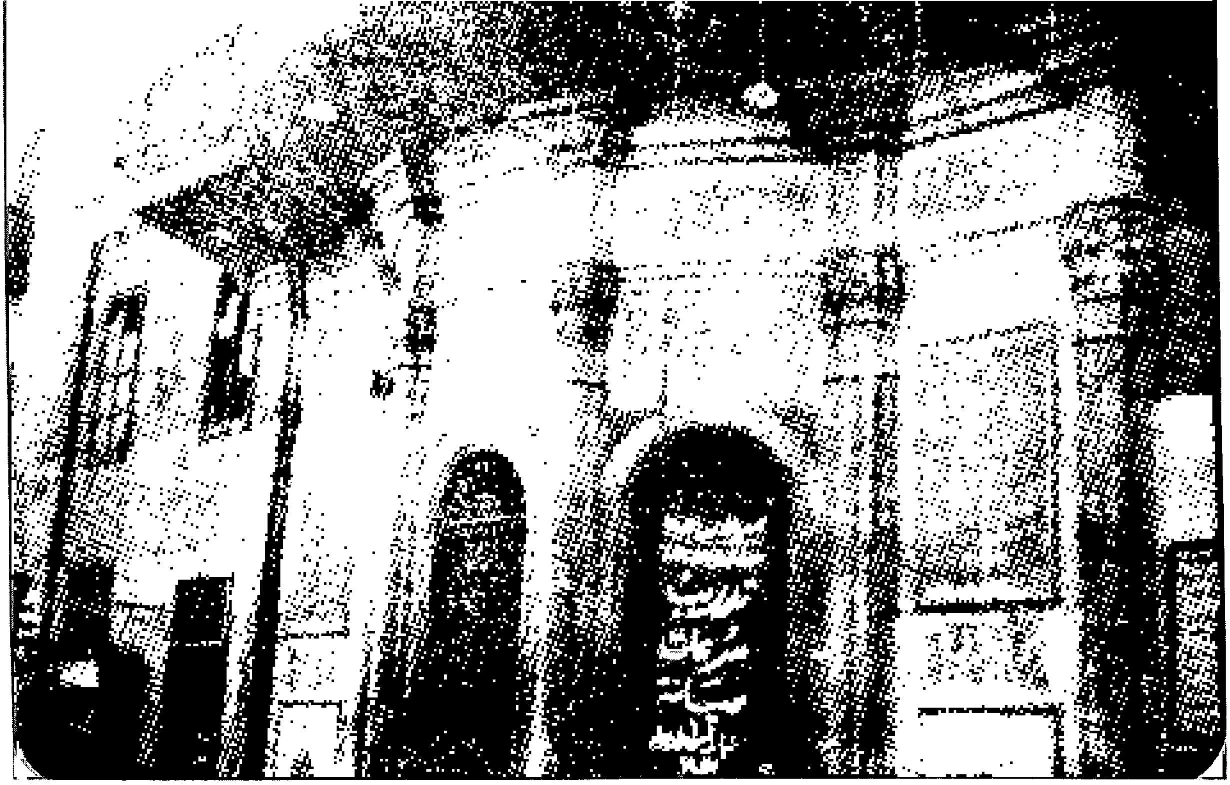
Resim 19: Hanedan Mezarları.

Resim 26: İbrahim Paşa'nın Mezar Taşı.

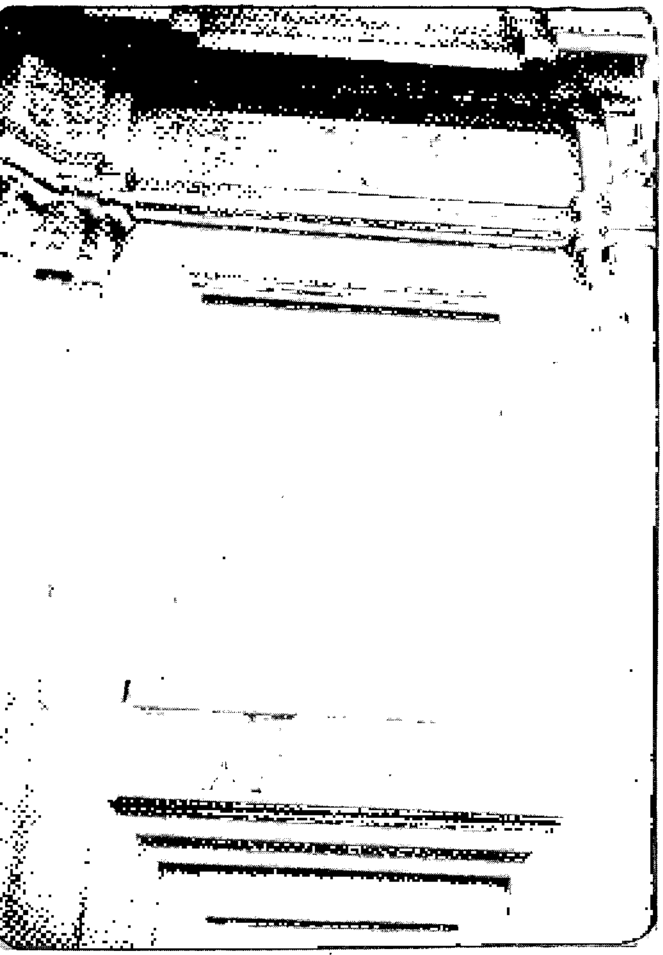
Resim 27: Mîr İsmail'in Mezar Taşı.

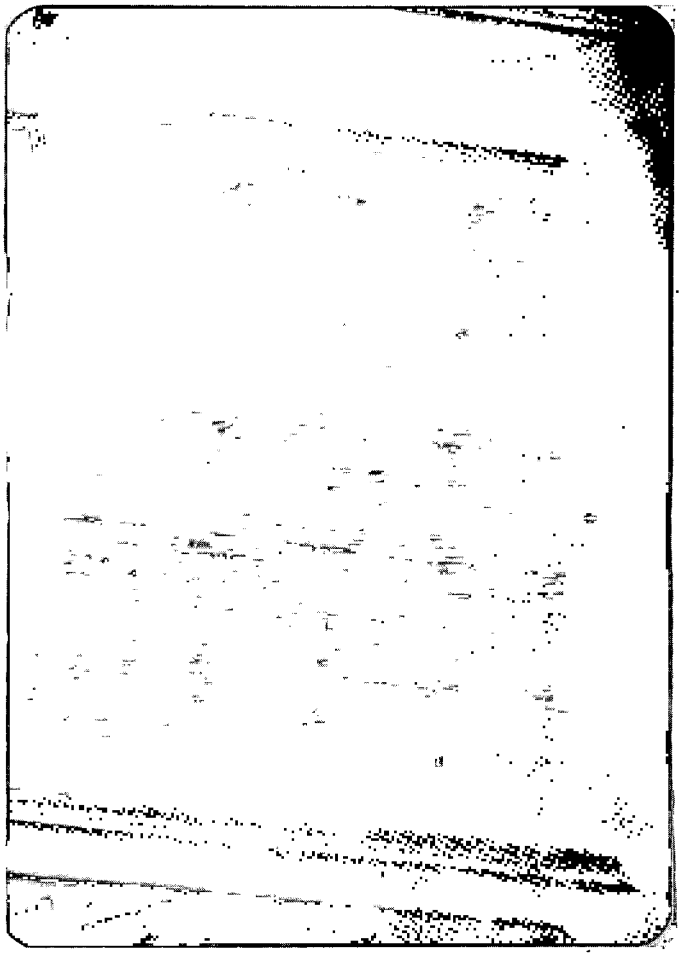

Resim 12: Şeyh Salih Sebili'nin Genel Görünüşü.

esim 11: Mustafa Fazıl Paşa Sebili Kitâbesi.

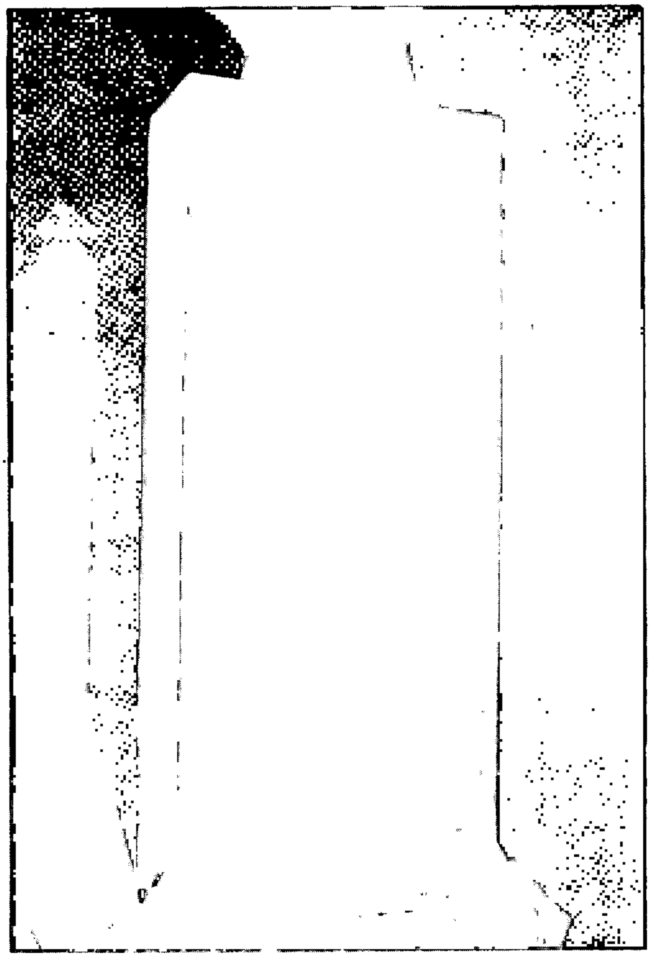
Resim 13: Şeyh Salih Sebili Kitâbesi.

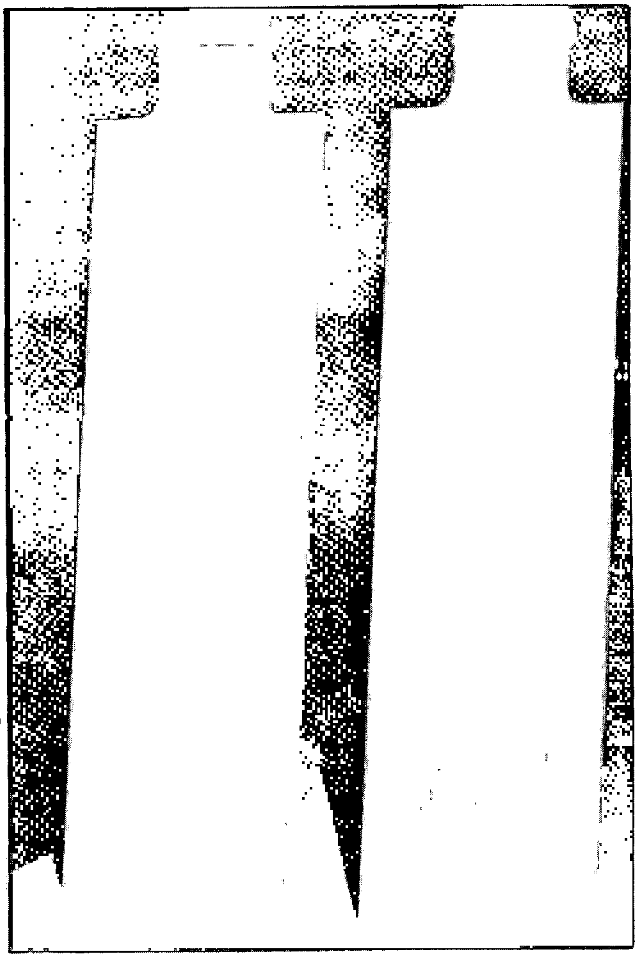

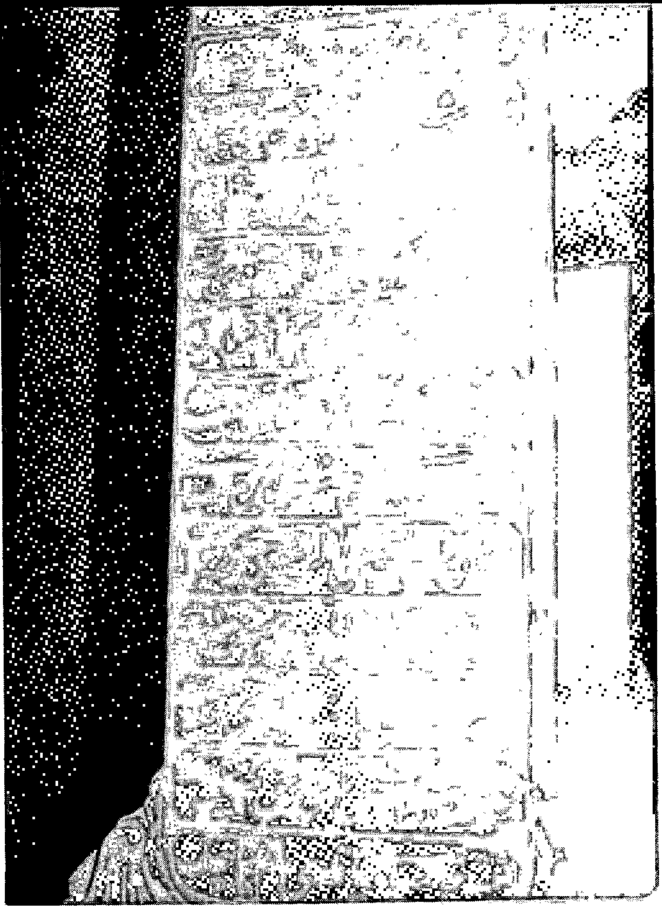
Resim 20: Ahmet Tosun Paşa'nın Mezar Taşı.

Resim 21: İsmail Kâmil Paşa'nın Mezar Taşı.

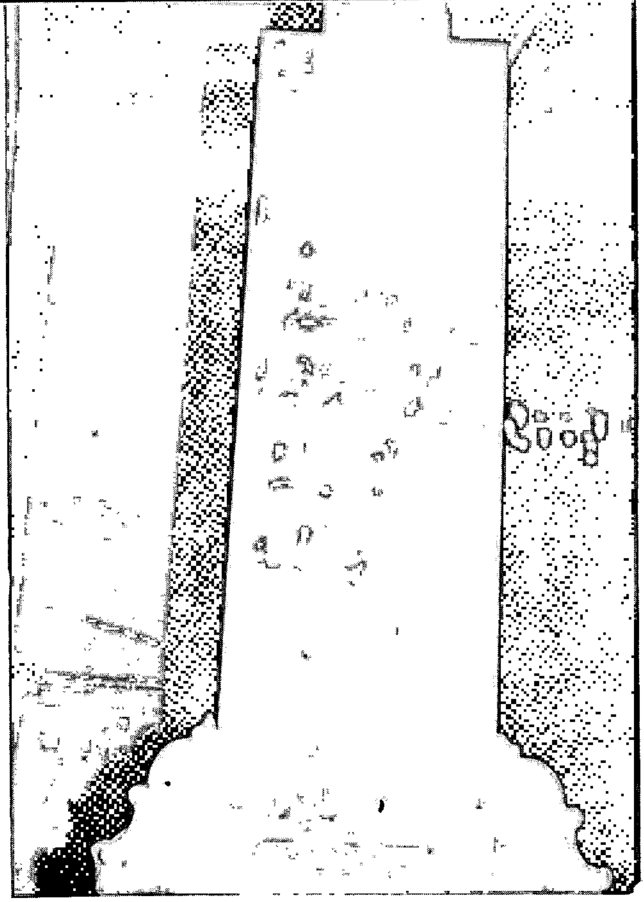

Resim 22: Mehmet Ali Paşa'nın Kızkardeşi'nin Mezar Taşı.

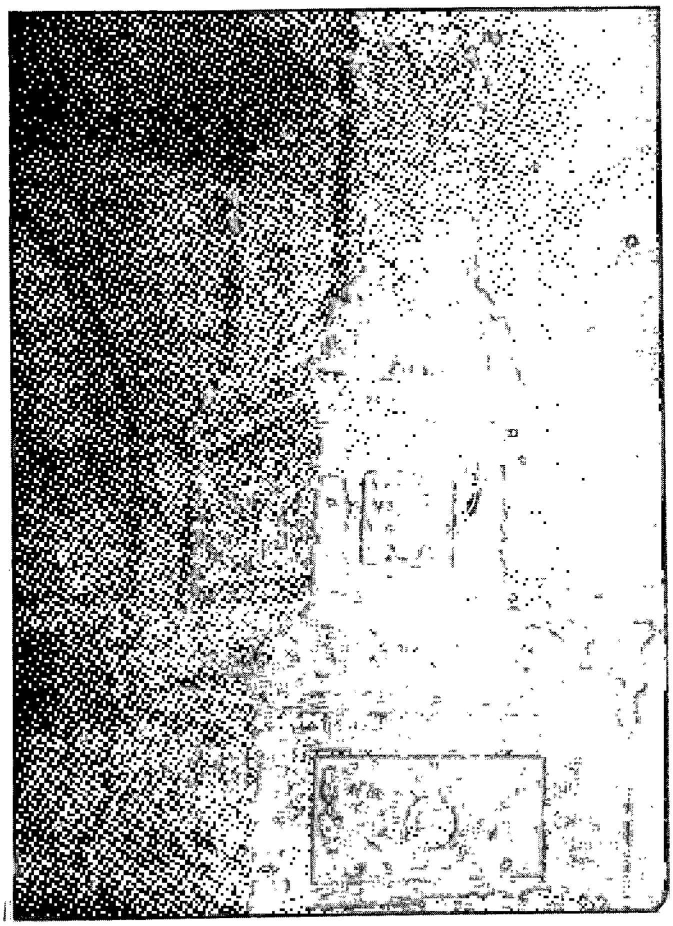

Resim 23: Emine Hanım'ın Mezar Taşı.

Resim 24: Defterdar Mehmet Bey'in Mezar Taşı.

Resim 25: I. Abbas Hilmi Paşa'nın Mezar Taşı.

Resim 28: Hamide Hanım'ın Mezar Taşı.

